

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Axundov Farid Mehman oğlu

“Azərbaycanda Dövlət Xəzinədarlığı agentliyinin dövlət büdcəsinin kassa icrasında rolunun artırılması istiqamətləri”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İstiqamətin şifri və adı: İİM 060403 “Maliyyə”

İxtisasın şifri və adı: İİM 060403-5“Maliyyə menecmenti”

Elmi rəhbər:

i.e.n. prof. Bədəlov Ş.Ş.

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n. prof. Kərimov A.M.

Kafedra müdiri:

i.e.d. Ələkbərov Ə. Ə.

Mündəricat:

Giriş:-----	3
I Fəsil: Azərbaycan Dövlət Xəzinədarlıq sisteminin formalaşması və inkişafı.--	7-32
1.1.Dövlət Xəzinədarlıq sisteminin fəaliyyətinin nəzəri əsasları və təşkili.-----	7
1.2.Dövlət Xəzinədarlıq sisteminin formalaşması istiqamətində həyata keçirilən islahatlar.-----	14
1.3.Dövlət Xəzinədarlıq sisteminin hüquqi əsasları və fəaliyyət istiqamətləri.-----	21
II Fəsil: Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyinin büdcənin tərtibi və icrası sahəsində fəaliyyətinin təşkili.-----	32-55
2.1.Dövlət büdcəsinin və icmal büdcənin layihələrinin hazırlanmasında xəzinədarlıq sisteminin rolu.-----	32
2.2.Dövlət büdcəsinin icrası üzrə xəzinə əməliyyatlarının uçotu və hesabatının təşkili metodologiyası.-----	41
2.3.Büdcənin kassa icrasının həyata keçirilməsi sahəsində Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyinin fəaliyyətinin təşkili.-----	48
III Fəsil: Dövlət büdcəsinin Xəzinədarlıq sistemi vasitəsilə icrasının təkmilləşdirilməsi.-----	55-74
3.1. Beynəlxalq təcrübədə xəzinədarlığın təşkili və Azərbaycanda tətbiqi vəziyyəti.-----	55
3.2. Xəzinədarlığın təşkilində informasiya sisteminin konseptual modeli və informasiya axınları.-----	61
3.3. Dövlət büdcəsinin gəlirlər və xərclər üzrə kassa icrasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.-----	67
Nəticə.-----	74
Ədəbiyyat siyahısı-----	78
Резюме	
Summary	

Giriş

Mövzunun aktuallığı: Dövlət maliyyə sisteminin tərkib hissəsi olan Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyi – dövlət maliyyəsinin icra və nəzarət funksiyalarını yerinə yetirən ən mühüm sferasıdır. İqtisadi mahiyyətinə görə Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyi büdcə layihəsinin proqnozlaşdırılması, hazırlanması, icrası və nəzarət fəaliyyətini özündə əks etdirir. Respublikamızda iqtisadi uğurların artması, xüsusilə də sosial-iqtisadi vəziyyətinin xeyli yaxşılaşması, büdcə - maliyyə sisteminin səmərəliliyinin artmasının başlıca meyarına çevrilmişdir. Müasir qloballaşma şəraitində dövlətin iqtisadi rifahdakı rolu günü gündən artır ki, buda öz növbəsində büdcə sistemini, xüsusəndə büdcənin icrası prosesindəki xəzinədarlıq prosesini ölkənin maliyyə sisteminin aparıcı həlqəsi mövqeyinə gətirir.

Respublikamızda iqtisadi islahatlar şəraitində həyata keçirilən əsaslı struktur dəyişiklikləri dövlət büdcəsinin kassa icrasında Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyinin rolunun formalaşmasının və səmərəliliyinin yüksəldilməsi, tətbiq olunan maliyyə mexanizminin diqqətlə öyrənilməsini, onun bazar iqtisadiyyatı şəraitinə uyğun qurulmasını aktual problem kimi ortaya qoyur. Büdcənin kassa icrasının tərkibində Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyi rolunun artırılmasının aktuallığı həm də onunla izah olunur ki, Respublikamızda aparılan islahatların səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi üçün qanuna uyğun, şəffaf, və səmərəli büdcə prosesinin təşkil edilməsi tələb olunur . Bütün bu problemlər beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq, Xəzinədarlıq sisteminin fəaliyyətinin araşdırılması, büdcənin tərtibi və icrası prosesinin təşkilində onun rolunun daha da artırılması istiqamətlərinin müəyyən edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan seçdiyim dissertasiya işi aktual mövzuya həsr olunmuşdur.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi: Xəzinədarlıq sisteminin və bütövlükdə büdcənin kassa icrasında Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyinin fəaliyyətinin formalaşması, səmərəliliyinin artırılması, onun idarə edilməsi, xüsusilə də dövlət büdcəsinin gəlir və xərcləri, onlar arasında mütənasibliyin və nisbətənin mühafizə olunması, təkmilləşdirilməsi probleminin öyrənilməsi məsələləri, şübhəsiz müasir dövrümüzün, xüsusəndə sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatı yolu tutmuş dövlətlərin

iqtisadi müzakirələrinin əsasını təşkil edir ki, həm beynəlxalq, həm ölkə daxilində bir çox bu mövzuda araşdırmalar aparılmış, fikirlər və tövsiyələr irəli sürmüşlər. Respublikamızda tanınmış maliyyəçi tədqiqatçılarımız tərəfindən qələmə alınan bu məsələlər ətrafında monoqrafiya, dissertasiya, avtoreferatlarında və elmi əsərlərində sayı kifayət qədərdir ki, belə müəlliflərə D.Bağirov, Ə. Ələkbərov, M.Həsənlı, Ş.Bədəlov, B.Xankişiyev, M.Sadıqov, S.Məmmədov, F. Qurbanov, B.Qurbanov və digər alimləri misal göstərə bilərik.

Tədqiqatın predmeti: Müasir şəraitdə Respublikamızda aparılan islahatlar timsalında dövlət büdcəsinin kassa icrası prosesində Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyin fəaliyyəti, səmərəliliyinin artırılması və təkmilləşdirilməsinin nəzəri-metodoloji aspektləri.

Tədqiqatın obyektı: Dövlət büdcəsi, onun kassa icrasını təşkil edən Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyi və büdcənin gəlirləri və xərclərinin vahid kassa icrası sistemidir.

Tədqiqatın əsas məqsəd və vəzifələri: Dissertasiya işinin əsas məqsədi dövlət büdcəsinin kassa icrası fonunda xəzinədarlıq sisteminin formalaşma mərhələlərini geniş şəkildə araşdırmaq, onun təkmilləşdirilməsi problemini müasir inkişaf tendensiyalarına diqqət yetirərək beynəlxalq təcrübə ilə müqayisə etmək, səmərəliliyinin artırılması üçün tövsiyələr verməkdir. Dissertasiya işində Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyinin büdcə proseslərində fəaliyyət istiqamətləri, təşkili xüsusiyyətləri öyrənilmiş və inkişaf perspektivləri tədqiq edilmişdir.

Dissertasiya işində qarşıya qoyulmuş problemin həlli üçün bir sıra istiqamətlərdə vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- Xəzinədarlıq sisteminin mahiyyəti və təşkilinə dair nəzəri fikirlərin əsaslandırılması, büdcə sistemindəki rolunun izahı, büdcənin kassa icrasında rolunun araşdırılması;
- Respublikamızda xəzinədarlığın formalaşması mərhələləri və onun müasir durumunun təhlili;

- Müasir şəraitdə dövlət büdcəsinin idarə olunması problemlərinin tədqiq olunması və həlli yollarına dair bir sıra təkliflərin verilməsi;
- Azərbaycan Respublikasında büdcənin kassa icrasında iştirak edən Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyi və onun fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin analitik təhlil edilməsi;
- Dövlət büdcəsinin icra olunmasında maliyyə nəzarəti və onun səmərəliliyinin artırılması perspektivlərinin öyrənilməsi;
- Regional xəzinədarlıq münasibətlərinin mahiyyəti və onun təşkilinin nəzəri metodoloji əsaslarının öyrənilməsi, regional büdcə proseslərinin idarə olunması metodları, onların təhlili və yaxşılaşdırılması yollarının axtarılması.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları: Dissertasiya işimin nəzəri və metodoloji əsaslarını Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik aktları - Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, Büdcə sistemi haqqında qanun, Dövlət büdcəsi haqqında qanun və digər əlaqədar qanunlar və Milli Məclisin qəbul etdiyi qərarlar, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Nazirlər Kabinetinin və Maliyyə Nazirliyinin maliyyə, büdcə, xəzinədarlıq və digər aidiyyəti sahələrində qəbul etdikləri fərman, sərəncam, normativ hüquqi aktlar, eləcə də büdcə və maliyyə sahəsində elmi fəaliyyətlə məşğul olan alimlərin bu sferada problemlərin təhlili və qiymətləndirilməsinə həsr olunmuş elmi əsərləri həmçinin azərbaycan, rus və ingilis dillərində olan digər iqtisadi ədəbiyyatlar təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları: Tədqiqat işinin müfəssəl yerinə yetirilməsi üçün zəngin informasiya bazalarında istifadə məqsədilə müvafiq dövlət strukturlarının - Nazirlər Kabineti, Maliyyə Nazirliyi, Vergilər Nazirliyi, Dövlət Statistika Komitəsi, Hesablama Palatasının məlumatlarından, Mərkəzi Bankın proqram və statistik göstərişlərindən istifadə olunmuş, illik və rüblük statistik məcmuələr, hesabatlar kağız və elektron daşıyıcılar vasitəsilə əldə olunması üçün bilavasitə dövlət strukturlarından və ya onların elektron ünvanlarına müraciət olunmuş, təhlil, statistik qruplaşdırma, monoqrafik tədqiqat, iqtisadi-riyazi modelləşdirmə və riyazi-statistik metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatın elmi yenilikləri kimi aşağıdakıları qeyd etmək istərdim:

- Müasir iqtisadi böhranlar və bunlara qarşı təkmil islahatların tətbiqi şəraitində dövlətin ölkə iqtisadiyyatında rolunun artması fonunda xəzinədarlıq sisteminin formalaşması və inkişafı, habelə təkmilləşdirilməsinin nəzəri-metodoloji əsasları elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır;

- Xəzinədarlıq münasibətlərinin mahiyyəti və onun təşkilinin nəzəri-metodoloji əsasları öyrənilmişdir;

- Büdcənin kassa icrasında Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyin rolunun vacibliyi açıqlanmışdır;

- Respublikamızda dövlət büdcəsinin son illər ərzində statistik məlumatları tədqiq edilmişdir;

- Dövlət büdcəsinin icrasında şəffaflıq, düzgünlük və səmərəlilik prinsiplərinin önəmi vurğulanmışdır.

- Dövlət büdcəsinin kassa icrasında Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyin rolunun təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri müəyyən edilmiş, bu məqsədlə təklif və tövsiyələr verilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti: Bu tədqiqat dövlət büdcəsinin icrası prosesində Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyin rolunun artırılması sahəsində elmi-tədqiqat işi olmaqla, Respublikamızda aparılan yeni iqtisadi islahatlara uyğun dövlət büdcəsinin icrası prosesində səmərəliliyin artırılması, büdcə xərclərinin məqsədəuyğun və düzgün istifadə edilməsində xəzinədarlıq sisteminin istiqamətləndirici rolunun daha da artırılması istiqamətində irəli sürülən fikirlər təcrübi əhəmiyyətə malikdir və dövlət büdcəsinin, büdcədən kənar fondların proqnozlaşdırılması, icrası və nəzarət fəaliyyətlərinin inkişafına fəal təsir göstərə bilər.

I Fəsil: Azərbaycan Dövlət Xəzinədarlıq sisteminin formalaşması və inkişafı.

1.1. Dövlət Xəzinədarlıq sisteminin fəaliyyətinin nəzəri əsasları və təşkili.

İqtisadi mahiyyətinə görə dövlət büdcəsi dövlət maliyyəsinin mühüm tərkib hissəsi olub, dövlətin əsas gəlir və xərclərini özündə cəmləşdirir. Dövlətin hüquqi qüvvəyə malik olan əsas maliyyə planını təcəssüm etdirir. Dövlət büdcəsinin iqtisadiyyatda rolu həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından qeyd olunur. Kəmiyyət təsiri dedikdə ölkə iqtisadiyyatına, sosial və digər sferalara nə qədər vəsait yönəldilməsi başa düşülür. Keyfiyyət təsiri isə vergilərin düzgün qurulması və vəsaitlərin səmərəli xərclənməsi, büdcə vasitəsilə maliyyə nəzarəti həyata keçirilir. Dövlət büdcəsinin bu təsirlərin hər birində aparıcı tətbiq orqanı Dövlət Xəzinədarlıq sistemidir.

Ümumən “xəzinə” anlayışı həm qədim, həm müxtəlif dövlətlərdə tətbiqinə görə fərqli tarixə malikdir. Əvvəllər dövlətin qızıl ehtiyatlarının, qiymətli daş və metalların, həmçinin kənd təsərrüfatı məhsullarının ehtiyat kimi toplanması və qorunub saxlanması yeri, daha sonralar dövlətin başlıca maliyyələşmə mənbəyi, dövlətin maliyyə resurslarının idarə olunması kimi şərh olunmuşdur.

Hazırda dünya iqtisadiyyatında xəzinədarlıq dövlətin mərkəzləşdirilmiş vəsaitlərinin istifadəsində özünün müəyyən inkişaf yolunu sahib və bir çox dövlətlər tərəfindən maliyyə resurslarının idarə olunmasında başlıca alət kimi istifadə olunur. Xəzinədarlıq sistemi inkişaf etmiş və inkişafda olan dövlətlərinin iqtisadi siyasətinin əsas həlqəsi olub müxtəlif dövlətlərdə fərqli funksiyalara sahibdir. Bu, fərqli iqtisadi və idarəetmə ənənələrindən irəli gəlir. Keçid iqtisadiyyatı ölkələrində xəzinədarlığın meydana gəlməsi onunla əsaslandırılır ki, islahatların keçirilməsi ilə əlaqədar bu ölkələrdə iqtisadi vəziyyət dəyişkənliyinə daha operativ reaksiya vermək zərurəti meydana gəlir. Sənayecə inkişaf etmiş ölkələr nisbətən yüksək iqtisadi sabitlik dərəcəsinə sahibdir ki, bu da özünü büdcənin idarə edilməsindəki nisbi sabitlik, büdcənin bütün il boyu maliyyə planlaşdırmasının cüzi dəyişikliklərlə icrası şəklində göstərir. Daha çox keçid iqtisadiyyatı ölkələrində özünü göstərə biləcək qeyri-

stabilitklərə qarşı büdcənin və maliyyə əməliyyatlarının icrası kimi Xəzinədarlıq funksiyalarına böyük önəm vermək lazımdır.

Azərbaycan Respublikası da yenidən müstəqillik qazandıqdan sonra müstəqil dünya dövlətləri kimi öz idarəçilik, büdcə və maliyyə siyasəti ənənələrini yaratmış, tarixən Respublikamızda mövcud olan maliyyə vəsaitlərinin idarə olunmasında mərkəzləşdirilmiş idarəçilik aradan qaldırılmışdır. Aparılan islahatlar və beynəlxalq maliyyə institutlarının köməyi ilə iqtisadi imkanlar təhlil edilməklə onların idarəetmə strukturlarında da əsaslı dəyişikliklərin aparılması zəruriyyətinin mövcudluğu sübut edildi. Dövlət büdcəsinin layihəsini və icrasını tənzimləyən “Dövlət büdcəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun qəbul edilməsi, Dövlət büdcəsinin təsnifatının təkmilləşdirilməsi, dövlət büdcəsinin gəlir və xərclərinin makroiqtisadi göstəricilərə müvafiq proqnozlaşdırılması, “Büdcə sistemi haqqında” Qanunun yeni variantda işlənilib hazırlanması, büdcənin kassa icrasını həyata keçirən yeni strukturun - Xəzinədarlıq sisteminin tətbiq edilməsi və buna uyğun olaraq normativ sənədlərdə dəyişikliklər və onların yeni məzmununda hazırlanması aparılan islahatların bariz nümunəsidir. 4 oktyabr 1995-ci il tarixli “Azərbaycanda dövlət xəzinədarlığının yaradılması haqqında” Fərmanla Dövlət Xəzinədarlıq sisteminin əsası qoyulmuşdur. Mərhələli şəkildə formalaşan bu keçid sistemində ilk öncə büdcə təşkilatlarının bank hesabları mövcud banklarda saxlanılmış, əməliyyatlar mərkəzi və yerli maliyyə orqanlarında qeydiyyatdan sonra elə həmin banklarda aparılmışdır. Xəzinədarlıq sisteminin hazırlıq mərhələsindən sonra Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16 may 1997-ci il tarixli “Azərbaycanda Dövlət xəzinədarlığının fəaliyyətinin tənzimlənməsi haqqında” Sərəncamı ilə dövlət büdcəsinin icrasına rəsmi dövlət xəzinədarlığının tətbiqi başlandı. Bundan sonra büdcə təşkilatlarının bank hesabları bağlanmış, həmin hesablarda olan qalıqlar ərazi üzrə yeni açılmış xəzinədarlıq orqanlarının tranzit hesablarına köçürülmüşdü. Büdcə təşkilatlarının rayon və ya mərkəzi büdcədən maliyyələşdirilməsi tamamilə yerləşdirilmiş, dövlət büdcəsinin gəlirlərinin uçotu banklardan alınaraq xəzinə orqanlarına həvalə edilmiş, dövlət gəlirlərinin büdcəyə daxilolmasının operativliyi təmin olunmuşdur. Son

mərhələ 1 avqust 2000-ci il tarixdən tətbiq olunmağa başlamış, Xəzinə orqanları büdcə təşkilatlarına malların tam və vaxtında çatdırılmasına, iş və xidmətlərin yekunlaşdırılmasına nəzarəti tam həyata keçirməni təmin etmişdir.

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində xəzinədarlığın mahiyyəti daha geniş sistem olan bazar münasibətlərini əks etdirən elementləri özündə cəmləşdirmiş, lakin tarixi mahiyyətdə dəyişikliklər baş versə də, xəzinədarlıq öz ilkin funksiyalarını - dövlət gəlirlərini və xərclərini nəzarətdə saxlayan və pul – valyuta vəsaitinin hərəkətini tənzimləməni əsas almışdır. Xəzinədarlıq işinin müasir mexanizmi ayrı – ayrı ölkələrdə bir-birindən fərqlənən daha geniş funksiyalar və səlahiyyətlər, və yaxud digər dövlət orqanları yerinə yetirir. Ümumi şəkildə dövlət maliyyəsinin tərkib hissəsi kimi Dövlət Xəzinədarlığı sisteminin aşağıdakı funksiyaları qeyd etmək mümkündür:

- Dövlət büdcəsinin lahiyələndirilməsi və formalaşdırılması;
- Dövlət büdcəsinin vəsaitlərinin optimal idarə edilməsi;
- Dövlət büdcəsinin vəsaitinin xərclənməsində əvvəlcədən nəzarət funksiyası;
- Mərkəzləşdirilmiş vəsaitlərin yenidən bölgüsünün təmin edilməsi;
- Dövlət büdcəsinin icrasında vahid uçotun təmin edilməsi;

Bu funksiyaların hər biri, göründüyü kimi, büdcə prosesi ilə birbaşa bağlı olub, bu prosesin gedişini və davamlılığını təmin edir. Büdcə prosesi ölkənin dövlət və büdcə quruluşu ilə müəyyən olunur və dövr olaraq, 4 mərhələni əhatə edir:

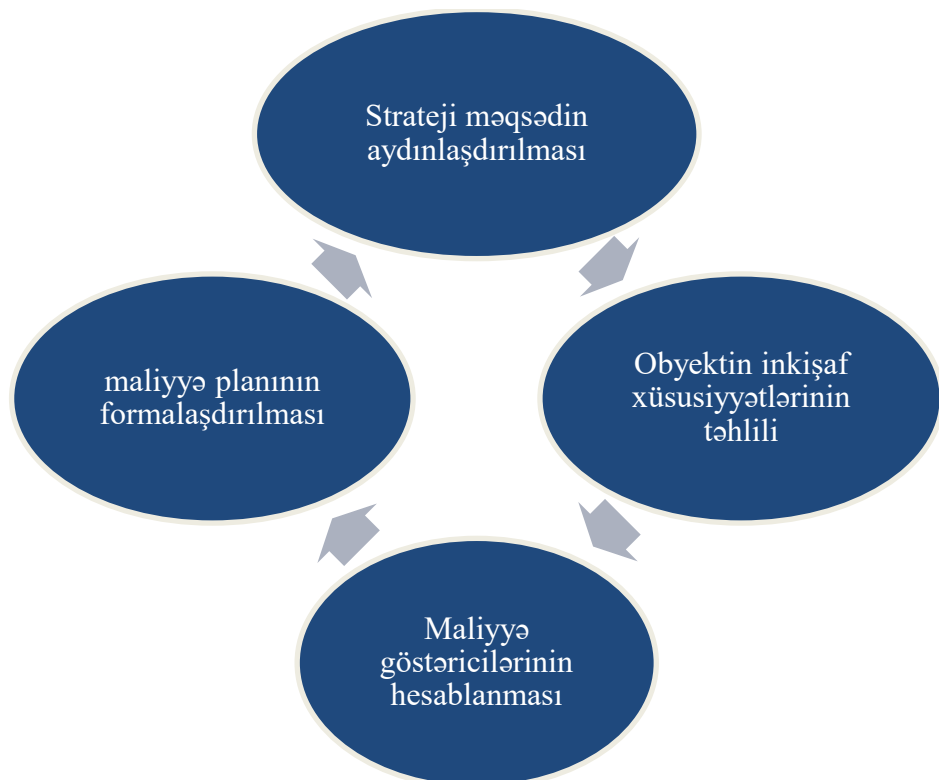
Büdcə prosesləri zamanı Xəzinədarlıq sisteminin funksiyalarına uyğun olaraq, müəyyən vəzifələr öhdəliyi yaranır ki, buna Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyinin fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələri qeyd etmək olar:

- ❖ Növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsinin və icmal büdcənin layihələrinin və sonrakı üç il üçün icmal büdcənin göstəricilərinin hazırlanmasında iştirak, büdcənin icrasına dair hesabat sənədlərini hazırlamaq və dövlət büdcəsinin kassa icrasını həyata keçirmək;
- ❖ Büdcənin icrası üzrə xəzinə əməliyyatlarının uçotu və hesabatı işlərinin təşkilinə metodiki rəhbərliyi həyata keçirmək;
- ❖ Büdcəyə bütün daxilolmalar, büdcədən kənar haqlar, büdcədən kənar dövlət fondları, məqsədli büdcə fondları, dövlət büdcəsinin kəsirinin bağlanması üçün dövlət təminatı ilə alınmış kreditlər üzrə maliyyə əməliyyatlarını və digər dövlət maliyyə əməliyyatlarını qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydalara uyğun olaraq həyata keçirmək;
- ❖ Büdcəyə daxilolmaların vəziyyətindən asılı olaraq və büdcə kəsiri nəzərə alınmaqla təsdiq edilmiş dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş xərcləri maliyyələşdirmək;
- ❖ maliyyə planlaşdırılmasını həyata keçirmək;
- ❖ Büdcə xərcləri üzrə dövlətin adından büdcə təşkilatları qarşısında öhdəlik götürmək, bu öhdəliklər çərçivəsində alınmış mal, iş və xidmətləri xəzinə uçotuna qəbul etmək və kassa xərcləri aparmaq;
- ❖ Ehtiyat fondlarından vəsaitin Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müəyyən etdiyi təyinatlar üzrə yönəldilməsini təmin etmək;
- ❖ Büdcədən maliyyələşən təşkilatların sifarişi və məxaric cədvəllərinə əsasən onların xərc smetalarında nəzərdə tutulmuş vəsait həddində maliyyələşməsini həyata keçirmək;
- ❖ Büdcədə büdcə kəsirinin örtülməsi üçün nəzərdə tutulmuş maliyyələşmə mənbələrindən istifadə etmək;
- ❖ Dövlət maliyyəsindən istifadə sahəsində şəffaflığı təmin etmək məqsədilə dövlət büdcəsindən maliyyələşən bütün idarə, müəssisə və təşkilatlar üzrə maliyyə əməliyyatlarının müvafiq uçot qaydalarına uyğun uçotunu aparmaq;

- ❖ Bütçənin icrasına dair hesabatın layihəsini və icmal hesabatı hazırlamaq;
- ❖ Bütçədə nəzərdə tutulmuş tədbirlərin maliyyələşdirilməsi üzrə ayrılan vəsaitlərdən təyinatı üzrə istifadə olunmasına, habelə bütçədən kənar vəsaitlərin təsdiq edilmiş smetaya uyğun istifadəsinə dövlət bütçəsinin kassa icrası prosesində cari nəzarəti həyata keçirmək;
- ❖ Rayon, şəhər üzrə maliyyə idarələrinin və şöbələrinin xəzinədarlıq strukturlarında və regional xəzinədarlıq orqanlarında xəzinə işlərinin müvafiq qaydalara uyğun qurulmasına, bütçə vəsaitinin hərəkətinin xəzinə hesablarında düzgün əks etdirilməsinə, mövcud kredit resursu və bütçə limiti həddinin gözlənilməsi prinsipinə əməl edilməsinə, ödəniş üçün əsas olan təsdiqedicə sənədlərin mövcud qanunvericiliyə uyğunluğuna operativ nəzarəti təmin etmək;
- ❖ Xəzinə işlərinin normativ sənədlərin tələblərinə uyğun təşkilinin və aparılmasının icra vəziyyətini yoxlamaq;
- ❖ Qabaqcıl beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla, Agentliyin fəaliyyətində elmitexnikailiyyətlərin tətbiq edilməsini təmin etmək;
- ❖ Agentlik tərəfindən xidmət göstərilən bütçə təşkilatları ilə rayon, şəhər üzrə maliyyə idarələrinin və şöbələrinin xəzinədarlıq strukturları və regional xəzinədarlıq orqanları arasında hərəkət edən maliyyə resurslarının dövri üzləşdirilməsini həyata keçirmək;
- ❖ Qanunvericiliyə uyğun olaraq dövlət sirrinin və məxfilik rejiminin qorunması üçün zəruri tədbirlər, habelə fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun təhlükəsizlik tədbirlərini görmək;
- ❖ Rayon, şəhər üzrə maliyyə idarələrinin və şöbələrinin xəzinədarlıq strukturlarının və regional xəzinədarlıq orqanlarının proqram vasitələri ilə təmin olunmasına əməli köməklik göstərmək;
- ❖ Bütçə təşkilatları tərəfindən alınan mal, iş və xidmətləri xəzinə hesab kitablarında uçota almaq;

❖ Dövlət xəzinədarlığının idarəedilməsi sahəsində normativ tənzimləmənin həyata keçirilməsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinə təkliflər vermək.¹

Bir mənəli olaraq, Xəzinədarlıq sisteminin bütün funksiyaları maliyyə idarəçiliyinə əsaslanır ki, maliyyə idarəçiliyi bazar iqtisadiyyatı şəraitində çox böyük bir missiya yerinə yetirməyə imkan yaradır. Bu idarəçilik isə öz növbəsində bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan maliyyə planlaşdırılması və maliyyənin idarə olunmasının birbaşa fəaliyyət mərhələsi şəklində özünü göstərir. Xəzinədarlıq sistemi vasitəsi ilə maliyyə planlaşdırması pul gəlirlərinin səfərbər edilməsi və bölüşdürülməsi, milli gəlirin ilkin və təkrar bölüşdürülməsi, bu əsasda pul fondları yaradılması və onlardan istifadə edilməsidir ki, bu planlarda əksini tapan pul vəsaiti və ya pul fondlarını dövlət idarə edir. Mürəkkəb sistemli olduğuna görə maliyyə planlaşdırması aşağıdakı dövr qrafiki şəklində təzahür edir:

¹Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 9 fevral 2009-cu il tarixli, 48 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi haqqında Əsasnamə. <http://www.maliyye.gov.az/node/8>

Xəzinədarlıq sistemində maliyyənin idarə olunmasının birbaşa fəaliyyət mərhələsi bir-biri ilə əlaqədə olan operativ idarəetmə, tənzimləmə və nəzarətin tətbiqidir. Maliyyənin idarə olunmasının həm təşkilati, həm hüquqi və həm də iqtisadi tərəfləri və mexanizmləri vardır ki, burada dövlət büdcəsi, onun yerinə yetirilməsi, vergilərin toplanması, zəruri ödəmələr, dövlətin daxili və xarici borcları, onların tənzimlənməsi mühümdür. Büdcənin maliyyə idarə edilməsində aşağıdakı problemlər diqqət mərkəzində dayanır:

- Vahid dövlət maliyyə sisteminin formalaşdırılması;
- Dövlət büdcəsinin tərtib olunması və icrasının yüksək səviyyədə təşkili;
- Dövlət maliyyəsinin sabitliyinin təmin edilməsi;
- Maliyyə resurslarının ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının əsas sahələri üzrə təmərküzləşməsi;
- Ölkənin iqtisadiyyatına investisiya cəlb edilməsinin məqsədəuyğunluğunun müəyyən edilməsi;
- Büdcə planlaşdırılması və maliyyələşdirilmə işlərinin təkmilləşdirilməsi;
- Büdcə vəsaitlərindən səmərəli və məqsədə uyğun istifadə üzərində dəqiq nəzarət-idarəedici sistemin formalaşdırılması;
- Dotasiya və subsidiyaların həcmnin dəqiq müəyyən edilməsi və əsaslandırılması;
- Büdcəyə ödəniş və ayırmaların düzgün, tam və vaxtında həyata keçirilməsinin təmini;

Ümumilikdə maliyyə idarəçiliyi və xüsusəndə büdcənin idarə olunmasında Xəzinədarlıq sisteminin rolundan danışdıqda əsas etibarilə bütün xəzinə həlqələrinin məcmusu başa düşülür ki, bu həlqələr xəzinədarlığın yerlərdə və regionlarda olan idarə və şöbələridir. Xəzinədarlıq sisteminin lazımi səviyyədə fəaliyyət göstərə bilməsi və qarşısına qoyulan iqtisadi-maliyyə məsələlərinin yerinə yetirilməsi iqtisadi sabitliyin və inkişafın ən mühüm şərtidir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində xəzinədarlıq sistemi əsas iqtisadi tənzimləmə və nəzarət vasitəsi kimi çıxış edir və yaradılmasının əsasını aşağıdakı səbəblər təşkil edir:

- Dövlət maliyyəsinin idarə edilməsi;
- Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət maliyyəsinə yeni sistemlərə uyğunlaşdırma;
- Qeyri-sabitlik, iqtisadi böhran və hərbi əməliyyatlar dövründə güclü inflyasiya və yüksək səviyyəli qeyri-müəyyənliklə kimi problemlərin operativ həlli;

1.2. Dövlət Xəzinədarlıq Sisteminin formalaşması istiqamətində həyata keçirilən islahatlar

Azərbaycan Respublikasında digər xarici dövlətlərdə olduğu kimi maliyyənin idarə edilməsini həyata keçirən orqanlardan biri də Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyidir. Bununla yanaşı maliyyə sisteminin ayrı ayrı sahələrinin idarə edilməsi bir neçə dövlət orqanları arasında bölüşdürülür ki, bu bölgü və orqanların vəzifə funksiyaları müxtəlif dövlətlərdə müxtəlif cür şərh olunur. Məsələn, ABŞ-da dövlət maliyyəsinin idarə edilməsi ilə Maliyyə Nazirliyi və Prezident Aparatının inzibati - büdcə idarəsi məşğul olur. Almaniyada bu siyasəti Maliyyə Nazirliyi, Türkiyədə isə Maliyyə Nazirliyi ilə yanaşı Xəzinə və Xarici Ticarət üzrə Baş İdarə və Gömrük İdarəsi birgə həyata keçirir. Azərbaycan Respublikasında maliyyə siyasətinin idarə edilməsi və koordinasiyası ilə Maliyyə Nazirliyi məşğul olur və bu nazirlik Respublika hökumətinə tabedir və yerlərdə müvafiq orqanlara malikdir. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi ölkədə vahid dövlət maliyyə siyasətini, büdcənin tərtibi və icrasını, nəzarət funksiyasını təmin edir.

Müasir dövrdə bazar iqtisadiyyatı özünəməxsus xüsusiyyətlərinə və bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə uyğun olaraq, maliyyənin düzgün idarə edilməsi vacibdir. Maliyyə münasibətləri, pul fondlarının idarə edilməsi demokratik prinsiplər əsasında qurulmalı, bu prosesdə hər bir subyektin müstəqilliyi təmin edilməlidir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyənin idarə edilməsi aşağıdakı istiqamətlər üzrə özünü göstərir:

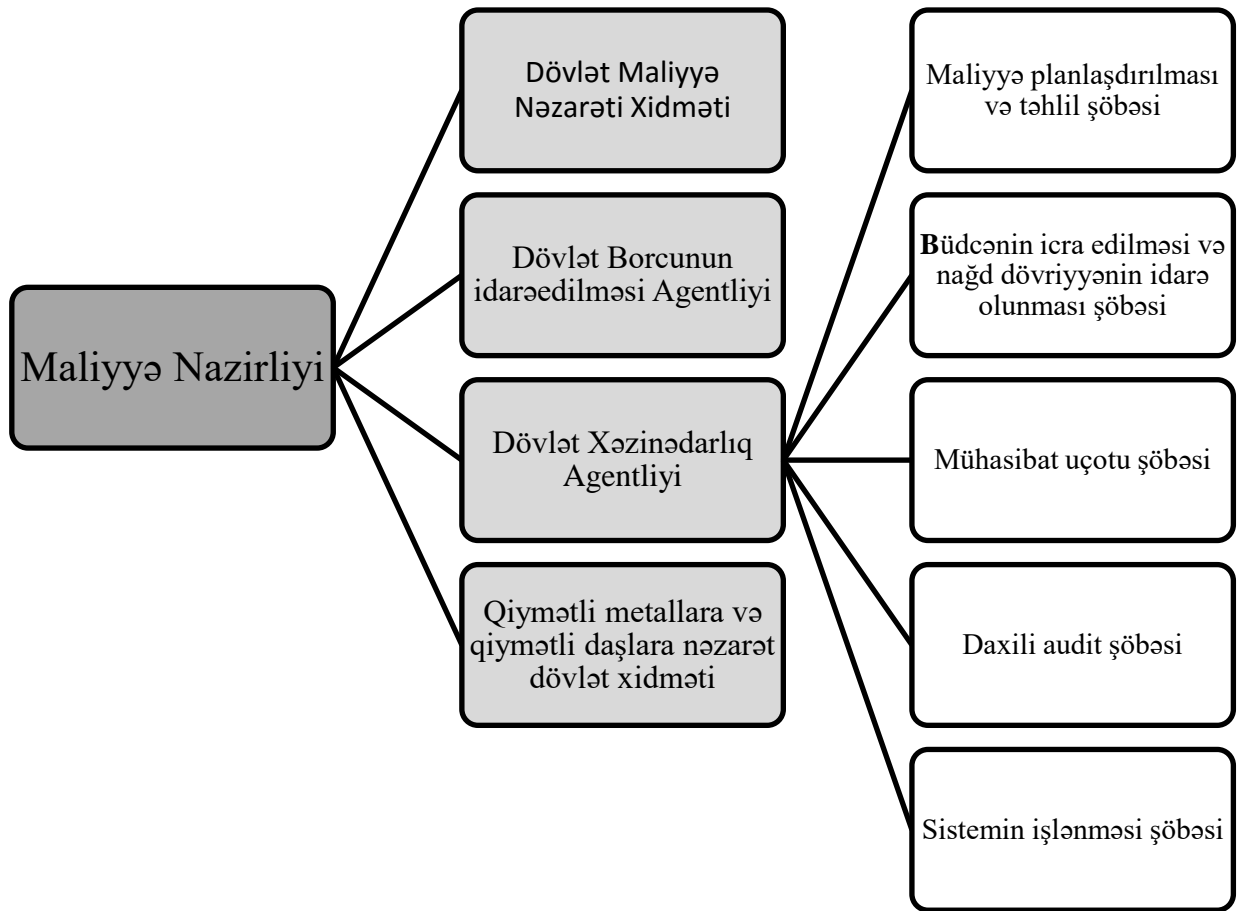
❖ Qəbul edilmiş qanunvericilik aktlarına uyğunluq. Bu qanunlara əməl edilməsi, ölkənin maliyyə sisteminin sabit fəaliyyət göstərməsi üçün əsas şərtidir.

❖ Orqanlar arasında funksiyalarının bölüşdürülməsi. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bütün maliyyə orqanları qanunlar və digər qanunverici aktlar çərçivəsində, öz funksiyalarını dəqiq və aydın bilməsi iqtisadiyyatın inkişafına müsbət təsir göstərir.

❖ Maliyyənin orqanlarının strukturuna bazar prinsiplərinə uyğun surətdə yenidən baxılması.

Xəzinədarlıq maliyyə sisteminin tərkib hissəsi olmaqla maliyyə idarəetməsinin əsas funksiyalarını yerinə yetirir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində maliyyə sistemi və o cümlədən xəzinədarlıq çoxsaylı funksiyalar yerinə yetirir. Bu funksiyaların lazımı səviyyədə formalaşdırılması üçün şübhəsiz ki, ilk növbədə xəzinədarlığın mükəmməl strukturu bərqərar olmalıdır. Xəzinədarlıq sisteminin fəaliyyətində əsas şərt onun çevik struktura malik olmasıdır. Azərbaycan Respublikasında Xəzinədarlıq sistemi Maliyyə Nazirliyinin tərkibində fəaliyyət göstərməsinə baxamayaraq, onun strukturu heç də Maliyyə Nazirliyinin mövcud strukturunu təkrar etmir. Azərbaycan Respublikasında xəzinədarlıq strukturunun yaradılmasında beynəlxalq təşkilatların, o cümlədən, Beynəlxalq Valyuta Fondunun təklifləri və dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin zəngin təcrübəsi nəzərə alınmışdır.

Xəzinədarlıq sisteminin strukturu şöbələr və bunlarda öz növbəsində bölmələr olmaqla qurulmuş, əsas idarəçiliyi həyata keçirmək üçün icraetmə orqanı yaradılmışdır. Struktur uyğun olaraq, maliyyə planlaşdırılması və təhlil şöbəsi, büdcənin icra edilməsi və nağd dövriyyənin idarə olunması şöbəsi, mühasibat uçotu şöbəsi, daxili audit şöbəsi, daxili borcların idarə edilməsi bölməsi, aktivlərin idarəedilməsi bölməsi, sistemin işlənməsi şöbəsindən ibarətdir. Göründüyü kimi, xəzinədarlığın funksiyaları xəzinədarlığın müxtəlif struktur bölmələri arasında bölüşdürülür ki, bu da fəaliyyəti asanlaşdırır. Bu struktur büdcənin idarəçiliyini və sistemə nəzarəti gücləndirməyə imkan verir.

Xəzinədarlıq sistemi formalaşdırılarkən bir sıra digər maliyyə və digər dövlət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqədə, daha doğrusu informasiya – təklif mübadiləsində olur ki, bu orqanlara Azərbaycan Mərkəzi Bankı, Vergilər Nazirliyini əsas aid etmək mümkündür. Xəzinədarlıq sistemi xəzinədarlıqla bağlı olan bütün həlqələrin məcmusu olub, büdcə informasiya axını, informasiyaya nəzarət, həmçinin onların bankların göstəricilərində saxlanması müəyyən edən sistemdir. Sistem kompüterin köməyi ilə dövlət maliyyəsinin və büdcənin icrasının idarə edilməsində, istifadəsində və nəzarət edilməsində iştirak edən təşkilatları birləşdirir.

Xəzinədarlığın iş fəaliyyətində Baş kitab - Xəzinədarlıq sisteminin ən vacib maliyyə informasiyaları uçotudur və yaxud hesablar kitabıdır. Burada xəzinədarlıq

sistemi, hökumətin aktivlərinə və passivlərinə təsir edən bütün əməliyyatları qeyd olunur.

Xəzinədarlıq sisteminin fəaliyyəti əsas olaraq fəaliyyəti iki səviyyədə istiqamətləndirilmişdir:

- Əsas mərkəzi həlqə - Maliyyə Nazirliyi hesablama mərkəzində yerləşmiş və əsas bank göstəricilərinə sahib olub, burada xəzinədarlığın regional şöbələrindən alınmış ümumiləşmiş informasiyalar cəmləşdirilir.

- Regional həlqə - xəzinədarlığın regional şöbələri fəaliyyət göstərir. Bu şöbələr vahid büdcəyə bağlı bütün əməliyyatların informasiyalarını banklarla mübadilə edir və əsas mərkəzi həlqəyə informasiyanı gecikmədən ötürməyə imkan verən xüsusi əlaqə kanalına sahibdir.

Respublikamızda dövlət maliyyəsi, xüsusəndə Xəzinədarlıq sistemi Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin ideyaları əsasında müəyyənləşdirilmiş və inamla Azərbaycan Respublikasının Prezidenti möhtərəm cənab İlham Əliyev tərəfindən həyata keçirilən iqtisadi kurs nəticəsində davamlı inkişafı, təkmilləşdirilməsi təmin etməklə aparılan islahatlar sistemin fəaliyyətini durmadan yaxşılaşmasını şərtləndirmişdir. “Xəzinədarlığın idarə edilməsinin informasiya Sistemi” layihəsi çərçivəsində Maliyyə Nazirliyi ilə “CARANA” şirkəti, Amerika Birləşmiş Ştatlarının Beynəlxalq inkişaf Agentliyi, Beynəlxalq Valyuta Fondu, ABŞ Xəzinədarlığı və Dünya Bankı ilə əməkdaşlıq əlaqələri qurulmuşdur. 1994-cü ildən etibarən Beynəlxalq Valyuta Fondu Azərbaycan Respublikasının xəzinədarlığı üçün proqram islahatlar irəli sürmüş buna uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi güclü maliyyə - büdcə islahatlarına başlamışdır. Beynəlxalq Valyuta Fondunun və Dünya Bankının nəzarəti altında maliyyə sistemində şəffaflığın təmin olunması və beynəlxalq təcrübədən yararlanaraq yeni islahatların tətbiq edilməsi məqsədi ilə silsilə tədbirlər həyata keçirilmişdir:

- Öhdəlik və verifikasiya mərhələlərinin həyata keçirilməsi.
- Hakimiyyət orqanlarının xərc və gəlir bank hesablarının bağlanması.
- Mərkəzi Bankda Vahid Xəzinə Hesabının yaradılması.

Bundan sonra Beynəlxalq Valyuta Fondu tərəfindən Respublika Xəzinədarlıq sistemi ilə qarşılıqlı fəaliyyət göstərəcək məsləhətçilər təyin olunmuş, Dünya Bankı Xəzinədarlığın idarədilməsinin informasiya sistemi üçün informasiya texnologiyasının və telekommunikasiyaların alınmasına yardım etmişdir. Müasir kompüter avadanlığının alınması və inteqrasiyası, layihə işçi qrupuna, rayon xəzinədarlıq idarələrindən son istifadəçilərə və ölkə daxilində xəzinədarlıq sistemi üzrə müvafiq işçilərə texniki məsləhətçilər tərəfindən təlimlər keçirilmişdir. Xəzinədarlıq sisteminin Respublikada tam şəkildə formalaşdırılması üçün vacib proses olan informasiya islahatları çərçivəsində aparılan “İnformasiya Sistemi layihəsi” USAİD tərəfindən maliyyələşdirilmişdir. Layihədə dövlət büdcəsinin idarədilməsi və icrasının avtomatlaşdırılması və xəzinədarlıq funksiyalarında əsas işgüzar sahələrinin genişləndirilməsi məqsədi ətrafında fəaliyyət aparılmış, xəzinədarlıq əməliyyatlarında şəffaflığın təmini, əməliyyatların işlənməsinə dəstək, xərclərin idarədilməsinin səmərəliliyi və maliyyə nəzarətinin artırılması, maliyyə təhlilləri üzrə məlumat və qərarların uyğunluğunun təmin edilməsinə əsas diqqət verilmişdir. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün “CARANA” şirkəti Mərkəzi Xəzinədarlıq və onun yerli idarələrində xəzinədarlıq əməliyyatlarının kompüterləşdirilməsi, proqram təminatı, məlumat-bazasının idarədilməsi sistemi, müasir və geniş sahəli kompüterlərin təmin olunması üçün müxtəlif beynəlxalq yarımpodratçılar seçilmişdir. Layihədə iqtisad-texniki təhlil kimi işlər həyata keçirilmiş və sistemin son istifadəçiləri üçün müasir kompüter avadanlığı, RDBMS – “Məlumatlar bazası idarəetmə sistemi” və peyk əsaslı məlumat ötürücüsü sistemi təmin edilmişdir. Bu islahatlar öz növbəsində xəzinədarlıq əməliyyatlarının emalını sürətləndirmiş və qərarların qəbul edilməsi üçün məlumatların toplanılması və işlənməsini, saxlayıcı və tənzimləyici qüvvələrin təkmilləşdirilməsini təmin etmişdir.

Həyata keçən Xəzinədarlığın İdarədilməsinin İnformasiya Sistemi Azərbaycan Respublikasının əsas Elektron-Hökumət sistemində fəaliyyət göstərir və digər dövlət təşkilatları ilə effektiv məlumat mübadiləsinə imkan yaradır. Respublikamızda büdcə və maliyyə məlumatlarının saxlanması və nəzarət üçün geniş məlumat bazasının

yaradılmasına köməklik edir. Bu lahiyə ilə yanaşı ümumilikdə Xəzinədarlıq sistemində islahatları qısaca aşağıdakı şəkildə təsnifləşdirə bilərik:

➤ “Azərbaycan Respublikasının Baş Dövlət Xəzinədarlığının yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 4 oktyabr 1995-ci il tarixli 398 nömrəli Fərmanına əsasən büdcə təşkilatlarının bank hesabları Baş Dövlət Xəzinədarlığında aparılmağa başlanmışdır.

➤ “Azərbaycan Respublikasının Baş Dövlət Xəzinədarlıq fəaliyyətlərinin tənzimlənməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 16 may 1997-ci il tarixli Fərmanı ilə ölkədəki bütün büdcə təşkilatlarının bank hesabları bağlanmış və Vahid Xəzinə Hesabına köçürülmüşdür.

➤ 01 mart 1999-cu ildən xəzinə öhdəliklərinin Baş Dövlət Xəzinədarlığında tətbiqinə başlanmışdır.

➤ 01 avqust 2000-ci il tarixindən xəzinədarlıqda kredit sərəncamçıları tərəfindən alınan mal və xidmətlərin uçotu sistemi yaradılmışdır.

➤ 2001-ci ildə Beynəlxalq Valyuta Fondu tərəfindən Respublikada “Xəzinədarlığın idarəedilməsinin İnformasiya Sisteminin” təqdim edilməsi üçün tələblərin layihə versiyası yaradılmışdır.

➤ 2 iyul 2002-ci ildə “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu imzalanmışdır.

➤ 2002-ci ilin avqust ayından “Xəzinədarlığın İdarəedilməsinin İnformasiya Sistemi” layihəsinin Amerika Birləşmiş Ştatlarının Beynəlxalq İnkişaf Agentliyi, Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankı tərəfindən maliyyələşdirilməsi üzrə razılığa gəlinmişdir.

➤ 27 sentyabr 2003-cü ildən Amerika Birləşmiş Ştatlarının Beynəlxalq İnkişaf Agentliyi Mərkəzi Xəzinədarlıq və yerli Xəzinədarlıq idarələrində xəzinədarlıq əməliyyatlarının kompüterləşdirilməsi məqsədi ilə “CARANA” şirkətini podratçı kimi təyin etmişdir.

“Xəzinədarlığın İdarəedilməsinin İnformasiya Sistemi” layihəsi çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin sistemə icrasını təmin etmək üçün

bir neçə yeni texniki şöbə və milli məlumat bazası yaradılmışdır ki, bu da gələcəkdə Hesablama Palatası, Vergilər Nazirliyi, Gömrük Komitəsi və Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı daxil olmaqla digər dövlət orqanları və nazirliklərə nəzarət etmək məqsədi ilə məlumatlara giriş əldə etmək imkanı verəcəkdir. Müxtəlif qurumların bir-biri ilə sıx əlaqəsi müəssisə və vətəndaşlarla aparılan əməliyyatların səmərəliliyini artırmaq, şəffaflığı təmin etmək və operativlik üçün, şübhəsiz, əsas olacaqdır.

Xəzinə idarəedilməsində səmərəliliyin və maliyyə nəzarətinin artırılması üçün aparılan uğurlu islahatlara şübhəsiz aşağıdakı fəaliyyətlər də aiddir:

- Xəzinədarlıq idarələrindən işgüzar məlumatları real vaxt rejimində şəbəkə vasitəsilə birləşdirmək;
 - Mərkəzi Bank vasitəsilə maliyyə vəsaitlərinin ödəmə sisteminin icra olunması;
 - Mərkəzi Bankla real vaxt rejimində uzlaşma yaratmaq;
 - Xərclərin büdcəyə tam müvafiq olmasını təmin etmək;
 - Öhdəliklərə və xərclərə nəzarət etmək;
 - Büdcə idarəedilməsində səmərəliliyin və maliyyə nəzarətinin artırılması;
 - Vahid xəzinə hesabının tətbiq edilməsi;
 - Digər qurumların gəlir məlumatlarının Xəzinədarlığın idarəedilməsinin informasiya Sistemində inteqrasiyası;
 - Mərkəzi Bankla real vaxt rejimində gəlir məlumatlarının üzləşdirilməsi;
 - Digər qurumlarla real vaxt rejimində müvafiq məlumat mübadiləsinin təmin edilməsi;
 - Mərkəzi Bankda büdcədən kənar gəlirlərin hesaba alınması.
 - Xəzinədarlığın İdarəedilməsinin İnformasiya Sistemində mərkəzləşdirilmiş dövlət məlumatlar bazası mexanizminin yaradılması.
 - Büdcənin icrası və şəffaflıq tədbirlərində tam şəffaflığı təmin etmək;
 - Digər qurum tərəfindən bütün maliyyə razılaşmalarının tam yoxlanılması üçün imkan yaratmaq;
 - Aparılan bütün əməliyyatlara tam audit nəzarəti;

- Dəqiq maliyyə - büdcə və maliyyə hesabatlarının hazırlanmasına imkan yaratmaq:
 - Təhlillər, hesabatın hazırlanması, təftiş, layihələşdirmə və qərarların qəbul edilməsinə imkan yaradan proqram təminatı vasitələrinin yaradılması.
 - Maliyyə vəziyyətinin müasir monitorinqinə imkanın yaradılması;
 - Likvidliyin proqnozlaşdırılması və planlaşdırma tələbatlarının maliyyələşdirilməsinə imkan yaradılması.

1.3. Dövlət Xəzinədarlıq sisteminin hüquqi əsasları və fəaliyyət istiqamətləri

“Büdcə” və “xəzinədarlıq” anlayışlarına həm hüquqi, həm də iqtisadi cəhətdən müxtəlif aspektlərdə yanaşmaq mümkündür. İqtisadi cəhətdən, büdcə dövlətin mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondunun yaradılması və istifadəsi prosesində əmələ gələn iqtisadi münasibətləri ifadə edirsə, xəzinədarlıq bu prosesin başlıca aparıcısı və nəzarətçisi kimi özünü göstərir. Hüquqi kateqoriya kimi isə, büdcə dövlətin maliyyə planını, gəlirlərin və xərclərin siyahısını, xəzinədarlıqsa bu planı formalaşdıran və bu plana uyğun büdcəni icra edən və nəzarət edən subyekti ifadə edir. Büdcə hüququ – büdcənin quruluşunu, formalaşma prosesini, gəlirlərin və xərclərin büdcə növləri arasında bölüşdürülməsini, büdcənin hazırlanması və icrası qaydalarını, habelə büdcənin icrasının təşkili sahəsində bütün dövlət hakimiyyəti orqanlarının səlahiyyətlərini müəyyən edən hüquqi normalar toplusudur. Hüquqi cəhətdən Xəzinədarlıq sistemi büdcə hüququnun tərkib hissəsi olmaqla dövlətin mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondunun yaradılması və istifadə edilməsi ilə əlaqədar olaraq əmələ gələn təşkilati-maliyyə münasibətlərini tənzimləyir. Bu normaları maddi və prosesual normalara ayırmaq mümkündür ki, ilki Respublikanın, inzibati ərazi vahidlərinin büdcə quruluşunu, dövlət büdcəsinin gəlirlərinin tərkibini, mənbələrini, büdcə xərclərinin təyinatını, gəlirlərin və xərclərin büdcə səviyyələri arasında bölüşdürülməsini müəyyən edən normalardır. Prosesual normalar isə dövlət büdcəsinin hazırlanması və icrası qaydalarını, habelə büdcənin icrası haqqında

hesabatların müzakirəsi və təsdiqi qaydalarını tənzimləyir. Respublikamızın, Naxçıvan Muxtar Respublikasının, yerli hakimiyyət orqanlarının, o cümlədən, bələdiyyələrin büdcə hüquqlarının ümumi əsasları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyasında təsbit edilmişdir.

Konstitusiyaya əsasən Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin səlahiyyətinə Azərbaycan Respublikasının vahid dövlət büdcəsini işləyib hazırlamaq, müzakirə etmək, təsdiq etmək və onun icrasına nəzarət etmək, büdcənin icrası haqqında hesabatı təsdiq etmək, dövlət büdcəsini formalaşdırmaq üçün vergi və gəlirləri müəyyən etmək aiddir ki, bu proses Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin təqdimatına əsasən aparılır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsini Milli Məclisə müzakirəsinə və təsdiqinə cari ilin oktyabr ayının 15-dən gec olmayaraq təqdim edir. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi Xəzinədarlıq Agentliyi büdcə layihəsinin hazırlanmasının birbaşa iştirakçısı kimi çıxış edir ki, hazırlanmış layihə Maliyyə Nazirliyi tərəfindən Nazirlər Kabinetinə, uyğun olaraq, Nazirlər Kabineti Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edir. Təsdiqlənmiş büdcə planına uyğun Xəzinədarlıq Agentliyi dövlət büdcəsinin icrasını təmin edir. Dövlət büdcəsinin vəsaitləri hər il üzrə təsdiq olunmuş «Dövlət büdcəsi haqqında» Qanunla müəyyən edilmiş qaydada və müvafiq normalara uyğun istifadə olunur.

Dövlət büdcəsi vəsaitlərinin baş sərəncamçısı - dövlət büdcəsinin xərclərinin təşkilatlar üzrə təsnifatı ilə müəyyən edilən, büdcə vəsaitlərini tabeçilikdə olan sərəncamçılara və büdcə vəsaitləri alanlara bölüşdürmə hüququ olan Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi Xəzinədarlıq Agentliyidir. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi dövlət büdcəsinin kassa icrasını həyata keçirən və həmin maliyyə əməliyyatlarının uçotunu aparan, büdcə xərcləri üzrə dövlətin adından büdcə təşkilatları qarşısında öhdəlikləri qəbul edən, Azərbaycan Respublikasında dövlətə məxsus maliyyə vəsaitlərinin vahid mərkəzdən idarə edilməsi, bu vəsaitlərin daxil olması və məqsədyönlü xərclənməsi sahəsində

cari nəzarəti həyata keçirən icra hakimiyyəti orqanıdır. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi öz fəaliyyətində Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, Azərbaycan Respublikasının qanunlarını, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarını, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamlarını, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələri, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Əsasnaməsini, Azərbaycan Respublikası maliyyə nazirinin əmr və sərəncamlarını rəhbər tutur. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi öz vəzifə və hüquqlarını Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində bilavasitə və rayon, şəhər üzrə maliyyə idarələrinin və şöbələrinin xəzinədarlıq strukturları və regional xəzinədarlıq orqanları vasitəsilə həyata keçirir. Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi öz vəzifələrini yerinə yetirərkən və hüquqlarını həyata keçirərkən bilavasitə və öz səlahiyyətləri çərçivəsində mərkəzi, yerli icra hakimiyyəti və yerli özünüidarətmə orqanları, habelə beynəlxalq və qeyri-hökumət təşkilatları ilə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir. Agentlik müstəqil balansla, qanunvericiliyə uyğun sərəncamında olan dövlət əmlakına, xəzinə və bank hesablarına, üzərində Azərbaycan Respublikasının Dövlət gerbinin təsviri və Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin və öz adı həkk olunmuş möhürə, müvafiq ştamlara və blanklara malikdir. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyinin saxlanma xərcləri və fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin vəsaiti və qanunvericiliklə nəzərdə tutulan digər mənbələr hesabına maliyyələşdirilir.²

Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi ilə digər büdcədən formalaşan dövlət və yerli idarəetmə orqanları səviyyəsində büdcənin hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsi sahəsində Azərbaycan Respublikasının dövlət hakimiyyəti orqanlarının səlahiyyətləri aşağıdakılardır:

- ❖ Büdcə sisteminin təşkilinin və fəaliyyətinin ümumi prinsiplərinin müəyyən edilməsi;

²Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirinin 17 mart 1997-ci il tarixli İ-19 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında Xəzinədarlıq sisteminin I mərhələsinin tətbiqi üçün metodik vəsait”. Bakı 1997

- ❖ Vergilərin və digər gəlirlərin dürüst müəyyən edilməsi və müxtəlif səviyyəli büdcələr arasında bölüşdürülməsi;
- ❖ Respublikası büdcə sisteminin xərclərinin həyata keçirilməsi səlahiyyətlərinin dürüst müəyyən edilməsi;
- ❖ Büdcə sisteminin bütün səviyyəli büdcələrinin layihələrinin tərtibi, təsdiq edilməsi və icrası, büdcənin icrası haqqında hesabatın təsdiq edilməsi və onların icrasına nəzarətin müəyyən edilməsi;
- ❖ Büdcə sisteminin bütün səviyyəli büdcələrinin gəlirlərinin formalaşdırılması, büdcədən xərclərin müəyyən edilməsi;
- ❖ Büdcə və büdcədən kənar dövlət fondlarının büdcələrinin icrası haqqında hesabatların tərtib və təsdiq edilməsi qaydalarının müəyyən edilməsi;
- ❖ Azərbaycan Respublikasının və yerli özünüidarətmə orqanlarının borclarının müəyyən edilməsi;
- ❖ Dövlətlərarası qarşılıqlı əlaqələrinin və xarici dövlətlərə kreditlərin verilməsinin, həmçinin Azərbaycan Respublikasının dövlət borcunun idarə edilməsinin həyata keçirilməsi;
- ❖ Büdcə gəlirlərinin formalaşdırılması qaydalarının müəyyən edilməsi;
- ❖ Büdcə xərclərinin həyata keçirilməsi;
- ❖ Büdcədən yerli büdcələrə maliyyə yardımlarının, büdcə ssudalarının və dotasiyalarının verilməsi qaydalarının müəyyən edilməsi;
- ❖ Büdcə təsnifatının təsdiq edilməsi;
- ❖ Büdcə sisteminin bütün səviyyəli büdcələri üçün vahid formada büdcə sənədlərinin və hesabat formalarının müəyyən edilməsi;
- ❖ Xarici borcun formalaşdırılması, ödənilməsi, dövlət xarici qarşılıqlı əlaqələrin siyahısının və həyata keçirilməsinin qaydalarının müəyyən edilməsi;
- ❖ Büdcə qanunvericiliyinin pozulmasına görə məs'uliyətə cəlbəmə qaydalarının və əsaslarının müəyyən edilməsi.

Respublikamızda Xəzinədarlıq sisteminin hüquqi əsası dövlətimizin müstəqilliyinin bərpasından sonra, 1995-ci ildən yaradılmağa başlanılmışdır. Bazar

münasibətlərinin daha da gücləndirilməsi ilə əlaqədar olaraq dövlətə məxsus maliyyə ehtiyatlarının vahid mərkəzdən idarə edilməsini, bu vəsaitlərin daxil olması və xərclənməsi nəzarəti, dövlət borclarının, zəmanətlərin və alınmış kreditlərin uçotunu və respublikada qiymətli kağızlar bazarının formalaşmasını təmin etmək məqsədi ilə “Azərbaycan Respublikasında dövlət xəzinədarlığının yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1995-ci il 4 oktyabr tarixli 398 nömrəli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi yanında Baş Dövlət Xəzinədarlığının hüquqi əsası qoyulmuş, Naxçıvan Muxtar Respublikasında, respublikanın şəhər və rayonlarında onun ərazi orqanları yaradılmışdır. Bu fərmanla Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi yanında Baş Dövlət Xəzinədarlığının yaradılması ilə əlaqədar olaraq büdcənin, büdcədən kənar dövlət fondlarının, büdcədən maliyyələşdirilən idarə və təşkilatların vəsaitləri Baş Dövlət Xəzinədarlığının hesablarından idarə olunmağa başlanmışdır. Respublikası Maliyyə Nazirliyinin 17 mart 1997-ci il tarixli 1-19 sayılı əmri ilə “Xəzinədarlıq sisteminin I mərhələsinin tətbiqi üçün metodik vəsait” öz təsdiqini tapmışdır. Metodik vəsaitdə Baş Dövlət Xəzinədarlığın yaradılması məqsədi belə əksini tapır:

“Xəzinədarlıq sisteminin yaradılmasında əsas məqsəd dövlətin malik olduğu maliyyə resurslarının optimal idarə edilməsinə zəmin yaratmaq və onu təmin etməkdir. Xəzinədarlıq, maliyyələşmə xərclərini minimuma endirməklə və dövlət büdcəsindən maliyyələşən təşkilatların fəaliyyətini tənzimləməklə həmin təşkilatlara vaxtında və zəruri resurslar əldə etməyə imkan verir.

Bazar iqtisadi münasibətlərinin formalaşdığı ölkələrdə iqtisadi və maliyyə problemlərinin, həmçinin təşkilati-hüquqi dəyişmələrin səviyyəsindən asılı olaraq Xəzinədarlıq sisteminin yerinə yetirdiyi funksiyalar bir-birindən kəskin surətdə fərqlənir.

Bir çox dövlətlərdə ölkənin iqtisadi vəziyyətindən, tarixi və mədəni amillərdən, iqtisadiyyatın idarə edilməsi məsələləri üçün məsuliyyət daşıyan qurumun imkan və qabiliyyətindən asılı olaraq Xəzinədarlığa büdcə və maliyyənin idarə edilməsinin aşağıdakı əsas funksiyaları həvalə edilir:

- ❖ Makroiqtisadi siyasət həddində büdcə və vergi siyasətinin hazırlanması;
- ❖ Büdcənin tərtib edilməsi;
- ❖ Büdcənin icrası;
- ❖ Büdcənin icrası ilə əlaqədar olan maliyyə əməliyyatları;
- ❖ Büdcənin icrası üzrə əməliyyatların uçotu və maliyyə informasiya sistemi;
- ❖ Auditor xidməti;

Azərbaycanda Baş Dövlət Xəzinədarlığına əsasən sonuncu 4 funksiyanın icrası həvalə olunmuş və bu məqsədlə müvafiq icra strukturları yaradılmışdır. Xəzinədarlıq sisteminin tam formalaşması tədricən və mərhələlərlə həyata keçiriləcəkdir. Respublikamızda hazırda I mərhələ tətbiq olunur və bu mərhələ Xəzinədarlıq sisteminin II mərhələsi üçün hazırlıq fazası olub, I mərhələdə büdcənin icrası üzrə əməliyyatların uçotu Xəzinə Hesab Kitablarında mövcud uçot sistemi ilə paralel aparılacaqdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, I mərhələdə aparılan uçot II mərhələdə davam etdirilə bilməz, çünki I mərhələ sınaq dövrüdür. II mərhələdə isə I mərhələdən fərqli olaraq bank tərəfindən büdcənin icrası üzrə əməliyyatların uçotunun aparılması və hesabatın hazırlanmasına ehtiyac olmayacaqdır. Bu işlər Xəzinədarlığın və Maliyyə Nazirliyinin birbaşa vəzifələrinə çevriləcəkdir.”³

“Azərbaycan Respublikasında dövlət xəzinədarlığının fəaliyyətinin tənzimlənməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16 may 1997-ci il tarixli 568 nömrəli Sərəncamına uyğun olaraq xəzinədarlıq sistemi respublikada mərhələlərlə tətbiq olunmağa başlanmış, dövlət maliyyə vəsaitlərindən istifadə olunması mexanizmi, bu vəsaitlərin təyinatına görə istifadəsi və onunla bağlı əməliyyatların xəzinə hesabları vasitəsilə aparılması üçün zəruri hüquqi baza formalaşdırılmışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16 may 1997-ci il tarixli 568 nömrəli Sərəncamında Baş Dövlət Xəzinədarlığının fəaliyyət məqsədi və strukturunun formalaşdırılması məsələləri belə öz əksini tapmışdır:⁴

³Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi tərəfindən 31 avqust 2000-ci il tarixli İ-136 sayılı əmrə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında Xəzinədarlıq sisteminin tətbiqi Qaydaları” (II mərhələ). Bakı 2000.

⁴“Azərbaycan Respublikasında dövlət xəzinədarlığının fəaliyyətinin tənzimlənməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16 may 1997-ci il tarixli 568 nömrəli Sərəncamı.

“Azərbaycan Respublikasında dövlət maliyyə vəsaitlərindən istifadə olunmasının səmərəli mexanizmini formalaşdırmaq, bu vəsaitlərin birbaşa son təyinatına çatdırılmasını və bununla bağlı əməliyyatların yalnız xəzinə hesabları vasitəsi ilə aparılmasını təmin etmək məqsədi ilə qərara alıram:

1. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi və Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı:

- müvəkkil banklarla birlikdə nazirliklərin, komitələrin, şirkətlərin, müəssisə və təşkilatların büdcə hesablarının, həmçinin büdcədən kənar respublika və yerli xüsusi hesabların mərhələlərlə bağlanılmasını və qalıq vəsaitlərinin yeni yaradılacaq xəzinə hesablarında cəmləşdirilməsini həyata keçirsinlər. Müəyyən edilsin ki, bu təşkilatların maliyyə əməliyyatları yalnız yeni xəzinə hesabları vasitəsi ilə aparılır;

- Baş Dövlət Xəzinədarlığının yaradılması və idarə edilməsi ilə əlaqədar olaraq kredit təşkilatlarında zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsini və onlar üçün təlimatların hazırlanmasını təmin etsinlər.

2. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi:

- xəzinədarlıq sisteminin əsas prinsiplərinə uyğun olaraq maliyyələşdirmə mexanizminə zəruri dəyişikliklərin edilməsini və maliyyə vəsaitlərinin birbaşa son təyinatına çatdırılmasını təmin etsin;

- dövlət xəzinədarlığının əsas funksiyalarının icrasını təmin etmək məqsədi ilə 1997-ci il iyun ayının 1-dək Baş Dövlət Xəzinədarlığında struktur dəyişikliklərinin aparılmasını başa çatdırsın.”

“Azərbaycan Respublikasında Xəzinədarlıq sisteminin tətbiqi Qaydalarının (II mərhələ)” Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi tərəfindən 31 avqust 2000-ci il tarixli İ-136 sayılı əmrlə təsdiqi Azərbaycan Respublikasında Xəzinədarlıq sisteminin tətbiqinin II mərhələsinə keçidi prosesini başlamışdı. Yeni qaydalara əsasən Xəzinədarlıq sisteminin formalaşması aşağıdakı istiqamətlər üzrə aparılmışdır:

“Xəzinədarlıq sisteminin bütövlükdə formalaşdırılmasında II mərhələ yeni bank qaydaları və maliyyələşmə mexanizminin yaradılması ilə əlaqədar olaraq çox vacib və məsuliyyətli dövr hesab edilir. Xəzinədarlığın II mərhələsində:

1. Manatla, qəpiklə mövcud olan bütün büdcə və büdcədən kənar bank hesabları bağlanılır;

2. Hər bir rayonda Maliyyə Nazirliyi tərəfindən müəyyən edilmiş müvəkkil banklarda Xəzinədarlığın Tranzit Hesabları açılır və həmin filiallar Agent-Bank adlanaraq Yerli Xəzinədarlıq Orqanlarının əməliyyatlarını həyata keçirirlər;

3. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyinin maliyyə əməliyyatlarını həyata keçirmək üçün Mərkəzi Bankda Xəzinədarlığın Vahid Hesabı açılır və bu hesab Xəzinədarlığın Cari Hesabı adlanır. Xəzinədarlığın II mərhələsi zonalar üzrə mərhələlərlə tətbiq edildikcə müvafiq rayonların ərazilərində yerləşən bütün respublika və yerli büdcə təşkilatlarının hesabları bağlanılır. Bank hesablarının bağlanması nəticəsində yerli xəzinədarlıq orqanları hər bir büdcə hesabı üçün Xəzinədarlığın hesab kitabını açır. Mərkəzi Bankın 12 zona hesablaşma – kassa mərkəzləri, həmçinin Dövlət Səhmdar – Kommersiya Banklarının baş idarələrində yerləşən hesablaşma – kassa mərkəzləri vasitəsilə Xəzinədarlığın Tranzit Hesabları ilə Vahid Xəzinədarlıq hesabı arasında gündəlik hesablaşma aparılaraq Xəzinədarlığın Tranzit Hesabları hər gün sıfır balansla bağlanır. Bank hesabları bağlanılaraq qalıqların Xəzinədarlığın Tranzit Hesablarına köçürülməsi ilə əlaqədar olaraq maliyyələşmə mexanizmində də əhəmiyyətli dəyişikliklər aparılır. Ümumiyyətlə, Xəzinədarlığın II mərhələsi Xəzinədarlığın Tranzit Hesabları və Xəzinədarlığın Cari Hesabları arasında gündəlik hesablaşmanı, həmçinin yeni maliyyələşmə mexanizmini nəzərdə tutur.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 16 may 1997-ci il tarixli 568 sayılı «Azərbaycan Respublikasında dövlət xəzinədarlığının fəaliyyətinin tənzimlənməsi haqqında» Sərəncamına uyğun olaraq Xəzinədarlıq sistemi respublikada mərhələlərlə tətbiq olunur və son nəticədə bütün respublikanı əhatə edir.

Zona Xəzinədarlıq Orqanları, həm Yerli Xəzinədarlıq orqanları kimi öz əməliyyatlarını icra edirlər, həm də həmin ərazidə yerləşən Yerli Xəzinədarlıq orqanlarının işlərini əlaqələndirərək zona üzrə İcmal Hesabatları tərtib edirlər.

Bu Qaydalar büdcənin icrası üzrə maliyyə əməliyyatlarının yerinə yetirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş bütün prosedurları ümumiləşdirir. Həmin qaydaların tələbləri büdcə təşkilatları, Yerli Xəzinədarlıq orqanları və büdcə vəsaitini bölüşdürən təşkilatlar — Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi, bölüşdürücü nazirliklər, rayon və şəhər maliyyə şöbələri tərəfindən gözlənilməlidir. Qaydalar üç hissədən ibarətdir:

- Bank qaydaları və maliyyələşmə mexanizmi;
- Xəzinədarlığın hesab Kitabları və İcmal Hesabatlar;
- İllik hesabat forması, hesabatın təqdim edilmə qrafiki, üzləşdirmə prosedurları, uçotda buraxılan səhvlərin təshih edilməsi və ilin sonunda qalıqların uçotu qaydaları.

Bu qayda Xəzinədarlıq orqanları, nazirliklər və banklar üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Əvvəlcədən Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi tərəfindən təyin olunmuş Xəzinədarlığın II mərhələsinin başladığı gün XTH-lərin qalıqlarına aid gündəlik hesablaşma əməliyyatlarını həyata keçirmək üçün Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi Mərkəzi Bankın Əməliyyat İdarəsində Xəzinədarlığın Cari hesabını açır.

Xəzinədarlıq sisteminin II mərhələsi tətbiq olunduqca Yerli Xəzinədarlıq orqanları üçün Agent – Banklarda tranzit xəzinə hesabları adlanan subhesablar açılır.”⁵

Maliyyə Nazirliyi fəaliyyətin möhkəmləndirilməsi, Xəzinədarlıq sisteminin təkmilləşdirilməsi, əməliyyatlarının fasiləsiz maliyyələşdirilməsi, büdcə təşkilatlarında öhdəliklər əsasında faktiki xərclərə nəzarət edilməsini təmin etmək məqsədilə, 01 yanvar 1999-cu il tarixdən respublikamızda Xəzinədarlıq sisteminin III mərhələsinin tətbiqinə başladı. Yaradılan xəzinədarlıq sistemi büdcənin icrası prosesinin mexanizminin, həm də büdcə prosesində borclanmanın daha mükəmməl idarə edilməsi, maliyyə resurslarından səmərəli istifadə etməklə ən vacib dövlət ödənişlərinin uğurlu idarəsinə imkan verirdi. Qarşıya olunan məqsədlərə çatmaq üçün 01 avqust 2000-ci il tarixdən xəzinədarlıq sisteminin IV mərhələsi - büdcə təşkilatları tərəfindən alınmış malların xəzinə uçotunun qurulması prosesinə start verilmişdir. İnformasiya Texnologiyaları sahəsində aparılan ardıcıl və məqsədyönlü siyasətin

⁵Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi tərəfindən 31 avqust 2000-ci il tarixli İ-136 sayılı əmrlə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında Xəzinədarlıq sisteminin tətbiqi Qaydaları” (II mərhələ). Bakı 2000.

nəticəsi olaraq Xəzinədarlıq vasitəsilə büdcə xərclərinin icra mexanizminin təkmilləşdirilməsi, bu sahədə şəffaflığın təmini, dövlət büdcəsinə daxil olan vəsaitlərin avtomatik uçotunun aparılması, büdcə daxilolmalarının səmərəli istifadəsi, məlumatların operativ emalı məqsədilə Xəzinədarlığın İdarəedilməsinin İnformasiya Sisteminin yaradılması layihəsi həyata keçirilmişdir.

Respublika Maliyyə Nazirliyinin fəaliyyətini təkmilləşdirmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidenti 2000-ci il 04 fevral tarixli 271 nömrəli Fərman imzalamış və bununla da “Maliyyə Nazirliyi haqqında Əsasnamə” təsdiq edilmişdir. Baş Dövlət Xəzinədarlığının fəaliyyəti də digər Maliyyə Nazirliyi tabeli orqanlar kimi bu Əsasnamənin tələblərinə uyğunlaşdırılması üçün Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti 2000-ci il 06 noyabr tarixli 203 nömrəli Qərar qəbul etmiş, “Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi yanında Baş Dövlət Xəzinədarlığı haqqında Əsasnamə” təsdiq edilmişdir. Sonrakı illərdə Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 09 fevral 2009-cu il tarixli 48 nömrəli Fərmanı ilə dövlətə məxsus maliyyə vəsaitlərinin vahid mərkəzdən idarə edilməsi, bu vəsaitlərin daxil olması və məqsədyönlü xərclənməsi sahəsində cari nəzarəti həyata keçirən icra hakimiyyəti orqanı kimi fəaliyyət göstərən “Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi” yaradılmışdır.

Yeni yaradılmış qurumun fəaliyyətinin əsası göstərilən xidmətin maksimal dərəcədə avtomatlaşdırılması və elektron hökumət çərçivəsində digər dövlət qurumları ilə inteqrasiya edilməsidir. Xəzinədarlığın İdarəedilməsinin İnformasiya Sisteminin tətbiqi Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi tərəfindən həyata keçirilən maliyyə islahatlarının ən müfəvvəqiyyətliələrindən biri olub, ən başlıca məqsəd real vaxt rejimində əməliyyatların vahid xəzinə hesabı vasitəsilə icrasını təmin etməkdir. Bu sistem 2011-ci ilin iyul ayından Bakı şəhəri üzrə bütün vergi daxilolmalarının avtomatik emalı məqsədilə Mərkəzi Bankın “Xırda Ödənişlər üzrə Hesablaşma Klirinq Sistemi” ilə inteqrasiya olunmuşdur.

2011-ci ilin sentyabr ayından başlayaraq, Beynəlxalq Valyuta Fondu ilə bərabər dövlət büdcəsinin və icmal büdcənin göstəriciləri Dövlət Maliyyə Statistikasına uyğunlaşdırılmış və həmin göstəricilərin Valyuta Fondunun hər il dərc etdiyi və bütün üzv ölkələrin göstəricilərini əhatə edən maliyyə kitabına daxil edilməsi planlaşdırılmışdır.

II Fəsil: Dövlət Xəzindərlıq Agentliyinin büdcənin tərtibi və icrası sahəsində fəaliyyətinin təşkili.

2.1. Dövlət büdcəsinin və icmal büdcənin layihələrinin hazırlanmasında xəzindərlıq sisteminin rolu.

Büdcənin tərtibi büdcə siyasətinin ardıcıl həyata keçirilməsini təmin edən ən güclü vasitədir. Büdcə dövlətin maliyyə - iqtisadi nəzarət aləti olmaqla yanaşı, həm də onun həyata keçirdiyi büdcə siyasətinin mahiyyətini və əsas istiqamətlərini bir mənalı müəyyən edən rəsmi sənəddir. Büdcənin tərtibinin ilk mərhələsini büdcə proqnozlaşdırılması yəni respublikanın iqtisadi-sosial inkişaf proqramı və toplu maliyyə planlaşdırılması, onun gəlir və xərc hissələrinin inkişaf yollarının ehtimal qiymətləri kompleksi təşkil edir. Mövcud konkret sosial-iqtisadi şəraitdə və perspektiv qiymətləndirmə əsasında büdcənin inkişafının optimal yollarını işləmək, əsaslandırmaq və onun möhkəmləndirilməsi üçün təkliflər verməkdən ibarətdir. Belə proqnozlaşdırmanın nəticələrinin müasir uçuotu, dövlətin maliyyə siyasətində daha səmərəli tədbirlərin qəbul edilməsinin mühüm şərtidir. Proqnozlaşdırılmanın hesablanması illik büdcə göstəricilərinin hesablanması ilə yanaşı, metodoloji yanaşmanın da böyük əhəmiyyəti vardır. Büdcələrin illik və rüblük göstəriciləri iqtisadi və maliyyə parametrlərinin birbaşa hesablamaları bazasında müəyyən edilir və Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Xəzindərlıq agentliyindən, Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyindən, Statistika Komitəsindən, Vergilər Nazirliyindən, Gömrük Komitəsindən, ayrı-ayrı təşkilatlardan əldə edilir. Bazaya əsaslanaraq hər bir tədiyə növü üzrə potensial vergi məbləği və əvvəlki illərin yığılım əmsalı da tətbiq etməklə proqnoz müəyyən edilir.

Qeyd edim ki, yaxın vaxtlarda əlavə dəyişikliklər olunmuş “2016-cı il dövlət büdcəsi haqqında qanun da” 2015-ci ildə ilkin proqnozlar əsasında tərtib olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il icmal büdcəsinin gəlirləri 16720,1 mln. manat, xərcləri 19906,5 mln. manat nəzərdə tutulmuşdu. 2016-cı ildə dövlət büdcəsinin gəlirləri ümumi daxili məhsulun 25,2 faizi həcmində olmaqla, nominal

ifadədə 14566,0 mln. manat, dövlət büdcəsinin xərcləri isə ümumi daxili məhsulun 28,2 faizini təşkil etməklə 16264,0 mln. manat həcmində proqnozlaşdırılmış, edilmiş dəyişikliklərlə Respublikanın 2016-cı il dövlət büdcəsinin gəlirləri 16822,0 mln manat, xərcləri 18495,0 mln manat məbləğində təsdiq edilmişdir.

Qeyri-neft sektorunda ÜDM 41,5 mlrd. manat və yaxud cari ilə nisbətən 3,4 faiz real artımla proqnozlaşdırılmışdır. Neft sektorunda isə ÜDM istehsalı 16,3 mlrd. manat və yaxud 1,7 faiz azalma ilə nəzərdə tutulmuşdur. 2016-cı il üzrə xidmətlərdə əlavə dəyərin artımı daha yüksək (39,8 faiz) qiymətləndirilmiş, turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə xidmətlərində 14,6 faiz, nəqliyyat və anbar təsərrüfatında 3,3 faiz və informasiya və rabitə xidmətlərində 13,5 faiz real artımproqnozlaşdırılmışdır.

2016-cı ildə əsas kapitala yönəldiləcək investisiyaların həcmi 18,8 mlrd. manat proqnozlaşdırılıb ki, bunun da 57,8 faizi daxili investisiyaların, 42,2 faizi isə xarici investisiyaların payına düşür. Ümumi investisiyaların 10,8 mlrd. manatının qeyri-neft sektoruna yönəldilməsi nəzərdə tutulmuş, növbəti ildə qeyri-dövlət investisiyaları 11,0 mlrd. manat olmaqla, ümumi investisiyaların 58,2 faizini təşkil edəcəyi proqnozlaşdırılmış və dövlət investisiyalarının ümumi investisiyaların tərkibində payının isə 41,8 faiz (7,9 mlrd. manat) olacağı nəzərdə tutulmuşdu.

2016-cı ildə əhalinin gəlirlərinin 2015-ci ilin gözlənilən göstəricilərinə nisbətən 1,2 faiz artaraq 43,8 mlrd. manat, xərclərinin isə 0,6 faiz artaraq 34,4 mlrd. manat olacağı proqnozlaşdırılmışdı. 2016-cı ildə qlobal iqtisadiyyatda qeyri-stabil proseslərin davam etməsi fonunda Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələri ilə sıx iqtisadi əlaqələri olan Azərbaycanın da idxal-ixrac əməliyyatlarına təsir edəcəyi gözlənilmiş, 2016-cı ildə ölkədən 15,8 mlrd. ABŞ dolları həcmində malların ixracı proqnozlaşdırılmışdı. 2016-cı il üçün idxal 8,2 mlrd. ABŞ dolları həcmində nəzərdə tutulmuşdur ki, bunun da 6,8 mlrd. ABŞ dolları və yaxud 83,3 faizi qeyri-neft sektorunun payına düşəcəyi gözlənilirdi.

Büdcənin hazırlanmasının növbəti mərhələsi - büdcə layihəsinin tərtibi prosesidir. Büdcə layihəsinin tərtibinin əsas vəzifəsi büdcədə mərkəzləşdirilmiş pul vəsaitlərinin

həcmnin müəyyən edilməsidir və bunun üçün Azərbaycan Respublikasının, Naxçıvan Muxtar Respublikasının, bələdiyyələrin və iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin sosial-iqtisadi inkişaf proqnozları işlənib hazırlanır. Bütçə layihəsinin tərtib edilməsini bilavasitə Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi Xəzinədarlıq agentliyi həyata keçirir ki, bu zaman layihənin vaxtında və keyfiyyətlə tərtib edilməsi üçün müvafiq orqanlardan və hüquqi şəxslərdən lazımi məlumatlar toplanır:

- Vergi qanunvericiliyinə əsaslanan gəlirlərin həcmi;
- Tənzimləyici normativlər;
- Dövlət büdcəsindən digər büdcələrə veriləcək maliyyə yardımının nəzərdə

tutulan həcmi;

- Dövlət büdcəsindən digər büdcələrə veriləcək xərclərin növü və həcmi;
- Maliyyə məsrəflərinin normativləri;
- Minimal maliyyə təminatı normativləri;

Bütçə tərtibi zamanı inzibati-ərazi vahidinin sosial-iqtisadi inkişaf proqnozundan da istifadə olunur və son hesabat ilində həmin ərazinin sosial-iqtisadi inkişafı haqqında məlumatlar, baza ilinin sonuna qədər ərazinin sosial-iqtisadi inkişaf proqnozunu özündə əks etdirir. Bütçə layihəsinin tərtib edilməsi bütçə qanunvericiliyi və aşağıdakı bölmələr əsasında həyata keçirilir:

- ❖ Respublikas Prezidentinin bütçə göndərişinə;
- ❖ növbəti maliyyə ili üçün inzibati ərazinin sosial-iqtisadi inkişaf proqnozuna;
- ❖ növbəti maliyyə ili üçün ərazinin bütçə və vergi siyasətinin əsas istiqamətlərinə;
- ❖ növbəti maliyyə ili üçün inzibati ərazinin iqtisadiyyatının dövlət və ya bələdiyyə bölməsinin inkişaf planına;
- ❖ Qüvvədə olan müavinət, pensiya, kompensasiya, dotasiya və digər ödəniş növlərinin hesablanması ilə bağlı hüquqi aktlara edilmiş dəyişikliklər və əlavələr;

Büdcə layihəsinin tərtibi prosesi növbəti büdcə ilinə 11 ay qalmış başlamaqla özündə büdcə haqqında qanun layihəsinə uyğun büdcənin əsas xarakteristikası öz əks etdirir:

- ❖ Gəlirlərinin ümumi həcmi;
- ❖ Xərclərinin ümumi həcmi;
- ❖ Büdcə kəsiri.

Büdcə ili üzrə dövlət büdcəsinin layihəsinin tərtibi üçün lazım olan iqtisadi və sosial proqramların hazırlanması barədə əsaslandırılmış sənədlər Xəzinədarlıq agentliyi tərəfindən müəyyən edilən müddət ərzində və qaydada hazırlanıb, təqdim edilir. Bu zaman istifadə olunan ilkin makroiqtisadi göstəricilər bunlardır:

- ❖ ÜDM-un həcmi və növbəti maliyyə ilində ÜDM-un artım sürəti;
- ❖ inflyasiyanın səviyyəsi;

Qanunvericiliyi əsasında dövlət büdcəsi layihəsinin müəyyən edilmiş əsaslandırıcı materiallar və hesablamalar Xəzinədarlıq agentliyi tərəfindən mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarından, dövlət büdcəsindən vasitəsilə maliyyələşdirilən təşkilatlardan tələb edilir və büdcə layihəsinin tərtibi üçün lazım olan iqtisadi və sosial proqnozların hazırlanmasına cəlb olunan idarə və təşkilatların adları Xəzinədarlıq agentliyi tərəfindən müəyyən edilir. Büdcənin formalaşdırılmasının birinci mərhələsində makroiqtisadi göstəriciləri əsasında növbəti maliyyə ilinə Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatının fəaliyyət proqnoz - planı işlənilib hazırlanır. Plan əsasında Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi Xəzinədarlıq agentliyi növbəti maliyyə ilinə dövlət büdcəsinin gəlirlər və xərclər üzrə əsas göstəricilərinin layihələrini hazırlayır və dövlət büdcəsi xərclərinin funksional təsnifatına uyğun olaraq növbəti maliyyə ili üçün dövlət büdcəsi xərclərinin bölgüsünü müəyyənləşdirir. Növbəti maliyyə ilinə dövlət büdcəsi xərclərinin bölgüsü Azərbaycan Respublikasının hökuməti tərəfindən qəbul edildiyi gündən sonra iki həftə ərzində Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi Xəzinədarlıq agentliyi:

- Büdcə layihəsini mərkəzi icra hakimiyyəti orqanlarına göndərir;

➤ növbəti maliyyə ilinə və qanunvericiliyə əsasən orta müddətli perspektivə Hökumətin Naxçıvan Muxtar Respublikası icra hakimiyyəti orqanına münasibətini bildirir.

Büdcə formalaşmasının ikinci mərhələsində Xəzinədarlıq agentliyi tərəfindən büdcə vəsaitinin büdcə təsnifatına uyğun olaraq bölüşdürülməsi, həmçinin büdcə vəsaitinin sərəncamçılar arasında ünvanlı maliyyələşdirilməsi nəzərdən keçirilir, büdcə vəsaitlərindən maliyyələşən məqsədli proqramların siyahısını hazırlanır, növbəti ildə və orta müddətli perspektivdə onların maliyyələşmə həcmi müəyyən edilir. Bundan başqa növbəti il və orta müddətli perspektivdə büdcə layihəsi üzrə razılaşdırılmış və büdcə siyasəti ilə bağlı məsələlər Maliyyə Nazirinin rəhbərlik etdiyi xüsusi dövlət komissiyasında nəzərdən keçirilir.

Azərbaycan Respublikasının büdcə-vergi siyasəti ölkənin iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsi olmaqla, son illərdə iqtisadiyyatın dayanıqlığının qorunub saxlanılmasına, onun aparıcı sahələrinin modernləşməsinə və şaxələnməsinə, sosial prioritetlik gözlənilməklə, ölkədə əhalinin sosial müdafiəsi istiqamətində tədbirlərin davam etdirilməsinə, o cümlədən əhalinin yaşayış səviyyəsinin, qaçqın və məcburi köçkünlərin, həssas sosial qrupların sosial müdafiəsinin təmin edilməsinə yönəldilmiş, hazırlanmış 2016-cı il dövlət büdcəsində də bu siyasətə əsaslanılmışdır. 2016-cı ildə qeyri-neft sektorunun inkişafının daha da stimullaşdırılması, bu istiqamətdə daxilolmaların artırılması üçün vergi öhdəliklərinin vaxtında və tam həcmdə yerinə yetirilməsi, bütövlükdə vergi və gömrük intizamının gücləndirilməsi əsas hədəflər sırasında qeyd olunmuşdur. Son iki ildə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondundan dövlət büdcəsinə transfertin tədricən azaldılması istiqamətində aparılan siyasət 2016-cı ildə də davam etdiriləcəkdir. Dünyada cərəyan edən iqtisadi risklərin ehtimal olunan nəticələri nəzərə alaraq, 2016-2019-cu illər üçün dövlət və icmal büdcələrin əsas parametrləri və prioritet istiqamətləri üzrə optimist, baza, pesimist ssenariləri hazırlanmışdır. Növbəti ildə dövlət və icmal büdcələrin gəlirlərinin və xərclərinin azalması fonunda, dövlət sektorunda xərclərin səmərəliliyinin daha da artırılması, sosial yönümlü xərclərin və ölkənin müdafiə

qabiliyyəti və təhlükəsizliyi üzrə xərclərin prioritetliyinin təmin edilməsi gözlənilməklə, eyni zamanda, kənd təsərrüfatının aparıcı sahələrinin, sənayenin, regionların sosial-iqtisadi inkişafı, dövlətin borc və öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi, əhalinin əsas ərzaq məhsulları ilə özünü təmin etməsi və digər dövlət tədbirləri üçün maliyyə imkanlarının yaradılması nəzərdə tutulur. Daxili əmtəə bazarlarının stimullaşdırılması, sosial müdafiə və sosial təminat tədbirlərinin, müvafiq dövlət proqramlarının, ortamüddətli büdcə xərcləri ilə əlaqələndirilməsinin daha da təkmilləşdirilməsi, dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu xərcləri hesabına tikintisi başa çatdırılan obyektlərin fəaliyyətə başlamaları ilə bağlı tələb olunan xərclərin ortamüddətli büdcə xərclərində nəzərə alınması təmin ediləcəkdir.

Büdcə ili üzrə dövlət büdcəsi haqqında qanun layihəsi ona əlavə edilmiş digər sənədlərlə birlikdə cari ilin oktyabr ayının 15-dən gec olmayaraq Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 2-ci bəndinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinin müzakirəsinə və təsdiqinə təqdim edilir və dekabr ayının 20-dən gec olmayaraq təsdiq edilir. Qeyd edim ki, Maliyyə Nazirliyi tərəfindən dövlət büdcəsi ilə bağlı aşağıdakı sənədlər hazırlanıb Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdim edilir:

- ❖ Dövlət büdcəsinin icrasının vəziyyəti barədə hesabat;
- ❖ növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsi haqqında qanun layihəsi;
- ❖ növbəti büdcə ili üzrə iqtisadi və sosial inkişaf konsepsiyası və proqnoz göstəriciləri;
- ❖ büdcə vəsaiti hesabına maliyyələşdirilməsi nəzərdə tutulan məqsədli proqramlar;
- ❖ büdcə - vergi siyasətinin əsas istiqamətləri;
- ❖ İnzibati ərazisi üzrə icmal maliyyə balansı;
- ❖ məqsədli dövlət fondlarının büdcələri haqqında qanun layihələri;
- ❖ növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsinin gəlirlərinin və xərclərinin məbləği;
- ❖ Maliyyə Nazirinin Xəzinədarlıq agentliyi tərəfindən müəyyən edilən digər sənədlər;

Maliyyə orqanlarından müvafiq büdcə layihələrini aldıqdan sonra, icra hakimiyyəti orqanları layihəyə baxıb və zəruri hallarda düzəlişlər və əlavələr etdikdən sonra, Azərbaycan Respublikası hökuməti növbəti maliyyə ilinə dövlət büdcəsi haqqında qanun layihəsini və ona əlavə olunmuş sənədləri və materialları oktyabrın 1-dək Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təqdim edir və Respublika Prezidenti növbəti maliyyə ilinə dövlət büdcəsi haqqında qanun layihəsinə və ona əlavə olunmuş materiallara baxdıqdan sonra onları oktyabrın 15-dən gec olmayaraq Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdim edir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti növbəti maliyyə ilinə dövlət büdcəsi haqqında qanun layihəsi ilə birlikdə Milli Məclisə aşağıdakı qanun layihələrini göndərir:

- Vergilər və rüsumlar haqqında qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər və əlavələr edilməsi;
- Büdcədən kənar fondlarının büdcələri haqqında qanun layihələri;
- Lazım olan hallarda Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə fondunun büdcəsi haqqında qanun layihəsi ilə əmək haqlarının və dövlət pensiyalarının indeksləşdirilməsi nəzərdə tutularsa, pensiyaların minimum məbləğinin artırılması, dövlət pensiyalarının yenidən hesablanması və indeksləşdirilməsi, əməyin ödənilməsinin artırılması haqqında qanun layihələri;

Növbəti il üzrə dövlət büdcəsində dəyişiklik edilməsinə ehtiyac yaranarsa, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti dövlət büdcəsi haqqında qanuna dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında qanun layihəsini Milli Məclisə təqdim edir. Dövlət büdcəsi haqqında qanuna dəyişikliklər və əlavələr edilməsi dövlət büdcəsinin əsas xarakteristikasının dəyişdirilməsi və tənzimləyici gəlirlərin Azərbaycan Respublikası büdcə sisteminin müxtəlif səviyyəli büdcələri arasında bölüşdürülməsi, həmçinin dövlət büdcəsi xərclərinin funksional və təşkilatlar üzrə təsnifatının bölmələri üzrə bölüşdürülməsi səbəb ola bilər.

Son illərdə dünya neft bazarında olan dəyişikliklər və neftin qiymətində kəskin düşmələr səbəbindən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 2016-cı il üzrə dövlət büdcəsi haqqında qanuna dəyişikliklər və əlavələr edilməsi haqqında qanun layihəsini

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdim etmiş, Milli Məclis Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 95-ci maddəsinin I hissəsinin 5-ci bəndini rəhbər tutaraq qərara almışdır:

“Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il dövlət büdcəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda aşağıdakı dəyişikliklər edilsin:⁶

Maddə 1. Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il dövlət büdcəsinin gəlirləri 16 822 000,0 min manat, xərcləri 18 495 000,0 min manat (o cümlədən, mərkəzləşdirilmiş gəlirləri 16 055 654,5 min manat, yerli gəlirləri 766 345,5 min manat, mərkəzləşdirilmiş xərcləri 16 953 749,0 min manat, yerli xərcləri 1 541 251,0 min manat) məbləğində təsdiq edilsin.

Maddə 2. Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il dövlət büdcəsinin gəlirləri mədaxil mənbələri üzrə aşağıdakı məbləğlərdə nəzərdə tutulsun:

Cədvəl 2.1.1.

Sıra №-si	Gəlirlərin mənbələri	Məbləğ (min)
2.1.	Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	1 080 000,0
2.2.	Hüquqi şəxslərin mənfəət (gəlir) vergisi	1 914 600,0
2.3.	Hüquqi şəxslərin torpaq vergisi	50 000,0
2.4.	Hüquqi şəxslərin əmlak vergisi	174 200,0
2.5.	Əlavə dəyər vergisi	3 643 000,0
2.5.1.	Azərbaycan Respublikasının ərazisinə malların idxalına görə əlavə dəyər vergisi	1 300 000,0
2.6.	Sadələşdirilmiş vergi	300 000,0
2.7.	Aksizlər	637 000,0
2.7.1.	Azərbaycan Respublikasının ərazisinə malların idxalına görə aksizlər	105 000,0
2.8.	Yol vergisi	87 000,0
2.8.1.	Xarici dövlətlərin avtonəqliyyat vasitələri sahibləri tərəfindən ödənilən yol vergisi	17 000,0

⁶“Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il dövlət büdcəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu.

2.9.	Mədən vergisi	110 200,0
2.10.	Gömrük rüsumları	388 000,0
2.11.	Azərbaycan Respublikasında istehsal edilən və qiymətləri tənzimlənən məhsulların kontrakt (satış) qiyməti ilə (ixrac xərcləri çıxılmaqla) ölkədaxili topdansatış qiyməti arasındakı fərqdən yığımlar	145 000,0
2.12.	Xarici dövlətlərə verilmiş kreditlər üzrə daxilolmalar	36 553,0
2.13.	Səhmlərində dövlətin payı olan müəssisələrdən alınan dividendlər	5 290,0
2.14.	Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondundan daxilolmalar	7 615 000,0
2.15.	Dövlət əmlakının, özəlləşdirilən dövlət müəssisə və obyektlərinin altındakı torpaqların icarəyə verilməsindən	7 000,0
2.16.	Dövlət mülkiyyətində olan torpaqların icarəyə verilməsindən daxilolmalar	6 000,0
2.17.	Aksiz markalarının satışından daxilolmalar	5 000,0
2.18.	Dövlət rüsumu	105 000,0
2.19.	Büdcə təşkilatlarının ödənişli xidmətlərindən daxilolmalar	305 000,0
2.20.	Sair vergi daxilolmaları	180 000,0
2.21.	Sair daxilolmalar	28 157,0

Maddə 8. Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il dövlət büdcəsinin xərcləri funksional təsnifatın bölmə və köməkçi bölmələri səviyyəsində aşağıdakı məqsədlərə yönəldilir:

Cədvəl 2.1.2

Sıra №-si	Xərclərin istiqamətləri	Məbləğ (manatla)
8.1.	Ümumi dövlət xidmətləri	3.063.698.141,0
8.2.	Müdafiə	2.228.834.663,0
8.3.	Məhkəmə hakimiyyəti, hüquq mühafizə və prokurorluq	1.208.181.941,0
8.4.	Təhsil	1.830.212.837,0

8.5.	Səhiyyə	830.812.993,0
8.6.	Sosial müdafiə və sosial təminat	2.698.760.194,0
8.7.	Mədəniyyət, incəsənət, informasiya, bədən tərbiyəsi və digər kateqoriyalara aid edilməyən sahədə fəaliyyət	738.632.871,0
8.8.	Mənzil və kommunal təsərrüfatı	447.801.558,0
8.9.	Yanacaq və enerji	5.844.925,0
8.10.	Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq, ovçuluq və ətraf mühitin mühafizəsi	684.473.845,0
8.11.	Sənaye, tikinti və faydalı qazıntılar	3.024.648.000,0
8.12.	Nəqliyyat və rabitə	129.958.976,0
8.13.	İqtisadi fəaliyyət	360.000.000,0
8.14.	Əsas bölmələrə aid edilməyən xidmətlər	1.243.139.056,0

Maddə 12. Azərbaycan Respublikasının 2016-cı ildə dövlət daxili və xarici borcları üzrə ödəniş məbləğləri aşağıdakı kimi təsdiq edilsin:

Cədvəl 2.1.3

		manatla
12.1.	Daxili dövlət borcu üzrə	301.064.641,0
12.1.1.	faiz ödənişləri	43.623.646,0
12.1.2.	əsas borc üzrə ödənişlər	257.440.995,0
12.2.	Xarici dövlət borcu üzrə	1.474.032.351,0
12.2.1.	faiz ödənişləri	334.309.734,0
12.2.2.	əsas borc üzrə ödənişlər	1.139.722.617,0

2.2. Dövlət büdcəsinin icrası üzrə xəzinə əməliyyatlarının uçotu və hesabatının təşkili metodologiyası

“Büdcə sistemi haqqında” qanuna uyğun olaraq dövlət büdcəsinin xərclərinin kassa icrası Xəzinədarlıq Agentliyi vasitəsilə aparılır. Büdcə vəsaitlərinin yığılması və istifadəsi üzrə büdcə prosesinin mühüm mərhələsi olan büdcə icra prosesində icra

hakimiyyəti orqanları, maliyyə və vergi orqanları, kredit təşkilatları, hüquqi və fiziki şəxslər – vergi ödəyiciləri və büdcə vəsaiti alanlar iştirak edirlər və respublikamızda büdcələrin xəzinədarlıq vasitəsilə icra edilməsi müəyyənləşdirilmişdir. Büdcənin icrası ilk olaraq, xəzinənin vahidliyi prinsipinə əsaslanır ki, daxil olan gəlirlərin və büdcə kəsirinin maliyyələşməsi mənbələrindən daxilolmaların vahid büdcə hesabına götürülməsini və nəzərdə tutulan bütün xərclərin vahid büdcə hesabından həyata keçirilməsini nəzərdə tutur:

- Büdcə bölgüsünün tərtibi, təsdiqi və büdcə vəsaitlərinin sərəncamçılara çatdırılması.
- Büdcə öhdəliklərinin limitləri haqqında bildirişlərin təsdiqi və onun sərəncamçılara və büdcə vəsaiti alanlara çatdırılması.
- Büdcə təxsisatları haqqında bildirişlərin təsdiqi, onun sərəncamçılara və büdcə vəsaitləri alanlara çatdırılması, büdcə idarələrinə gəlirlər və xərclər smetasının təsdiq edilməsi.
- Büdcədən vəsait alanların xəzinə öhdəliklərinin qəbul edilməsi.
- Xəzinə öhdəliklərinin icra edilməsinin təsdiqi.

Dövlət büdcəsinin xəzinə icrası zamanı daxilolmaların qeydiyyatı, qəbul edilmiş büdcə öhdəliklərinin həcmələrinin və müddətlərinin nizamlanması, ayrılan büdcə öhdəlikləri limitləri çərçivəsində xərclərin həyata keçirilməsi hüququna yazılı icazələrin aparılması, dövlət büdcəsinin vəsaitini alanlar adından tədiyyələrin həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi yanında Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyinə həvalə edilir. Bu məqsədlə Xəzinədarlıqda büdcə xərclərinin düzgün və təyinatı üzrə, mövcud büdcə xərclərinin təsnifatına (iqtisadi, funksional, təşkilati) əsaslanaraq uçotunu aparmaq üçün müəyyən sənədlər toplusundan istifadəyə ehtiyac yaranır və öz əksini ilk növbədə ilkin uçot sənədlərində tapır. Xəzinədarlığın Hesab Kitabı (XHK) bir neçə növdə olmaqla, xəzinədarlıqda ilk mühasibat sənədi hesab olunur və iki hissədən ibarətdir:

- Analitik
- Sintetik

Xəzinədarlığın Hesab Kitabı “Gəlirlər” - Bu kitab il ərzində dövlət büdcəsinə daxil olmuş və respublika və yerli büdcə arasında paylanmış gəlirləri əks etdirir. Xəzinədarlığın Hesab Kitabı “Yerli (bölüşdürülməyən)” – Bu kitab yerli büdcə üçün nəzərdə tutulmuş vəsaitləri əhatə edir. Bu vəsaitlər gündəlik olaraq “Gəlirlər” kitabından “Yerli (bölüşdürülməyən)” kitabına köçürülür.

Xəzinədarlığın Hesab Kitabı “Xüsusi vəsaitlər” – Respublika və yerli əhəmiyyətli hər bir fonda aparılması mütləq olan kitabdır və “Yerli” kitaba əsaslanır.

“Agent-Bank” Xəzinədarlığın Hesab Kitabı və “Sərəncamlar” Xəzinədarlığın Hesab Kitabı – müvafiq qurumlar tərəfindən istifadə olunur və standart formalaşdırılır.

“Köçürmə Xəzinədarlıq Hesab Kitabı - Bu kitab iki istənilən xəzinədarlıq arasında köçürmə prosesini əks etdirir və sərəncamlara əsasən aparılır, köçürmələr alınmış köçürmə vəsaitlər və ya göndərilmiş köçürmə vəsaitlər kitablarında qeyd olunur.

Hər bir Xəzinədarlıq Hesabı Kitabının debet və kredit balansı gündəlik balanslaşdırılır ki, yekun məbləğ və balans bərabər olmalıdır. Baş Kitabın balansının düzgünlüyünə sübut, bütün Xəzinədarlığın Hesabı Kitablarında debet və kreditin yekun məbləğinin bərabər olmasıdır. Ayın axırında yekun hesabatda başlanğıc və yeni aya keçirilmiş qalığı göstərmək lazımdır. Yekun hesabatda iki əsas bölmə nəzərdən keçirilir:

- Debet və kreditin yekun göstəricilərinin axırıncı sətri ilkin balansda olduğu kimi sıfıra bərabər olmalıdır.
- Kreditin və debetin məbləği bərabər olmalıdır və bütü yekunun qarşısında dayanmalıdır.

Xəzinədarlıq köçürmə sərəncamı formaları

Forma 2.2.1

Xəzinədarlıq köçürməsi sərəncamı
№ _____
Tarix _____ ay _____ il
Məbləğ _____ (rəqəmlərlə)
Debet _____ (NXHK) Kredit _____ (NXHK)
Təyinat: məharicin maliyyələşdirilməsi (gəlirlərin bölüşdürülməsi)
Dövlət idarələrində digər səviyyələrdə köçürmələr
əsası _____
_____ (büdcə sərəncamının nömrəsini və tarixi göstərmək)
YXO-un (yerli Xəzinədarlıq Orqanının)

Forma 2.2.2

<p>Surət 2</p> <p>N _____ (XKS)</p> <p>(YXO-MX/-YXO)</p> <p>Tarix ___ ay ___ il</p> <p>Kimdən _____</p> <p>Kimə _____</p> <p>Məbləğ _____ (rəqəmlə)</p> <p>Debet _____ (N-XHK)</p> <p>Kredit _____ (N-XHK)</p> <p>Məbləğ _____ (yazılı)</p> <p>Təyinat: maliyyələşdirmə məharicləri dövlət idarələrinin xərcləri, köçürmələri və s.</p> <p>Əsas _____</p> <p>(XKS-a əsas verən sənədin nömrəsi və tarixi)</p> <p>Müdirin soyadı (imzası və möhürü):</p> <p>Göndərən YXO</p> <p>Alan YXO</p>	<p>Surət 1</p> <p>N _____ (XKS)</p> <p>(YXO-MX/-YXO)</p> <p>Tarix ___ ay ___ il</p> <p>Kimdən _____</p> <p>Kimə _____</p> <p>Məbləğ _____ (rəqəmlə)</p> <p>Debet _____ (N-XHK)</p> <p>Kredit _____ (N-XHK)</p> <p>Məbləğ _____ (yazılı)</p> <p>Təyinat: maliyyələşdirmə məharicləri dövlət idarələrinin xərcləri, köçürmələri və s.</p> <p>Əsas _____</p> <p>(XKS-a əsas verən sənədin nömrəsi və tarixi)</p> <p>Müdirin soyadı (imzası və möhürü):</p> <p>Göndərən YXO</p> <p>Alan YXO</p>
---	---

Xəzinədarlıq daxilində resurslar bir Xəzinədarlığın Hesab Kitabından digərinə və ya Xəzinədarlıqlar arasında köçürülür. Xəzinədarlıqlar arasında köçürmələr iki formada həyata keçirilir:

- ❖ Şöbələrlə Mərkəzi Xəzinədarlıq arasında;
- ❖ Yerli regional xəzinədarlıqlar arasında köçürmələri;

Resursların bir xəzinədarlıqdan digərinə köçürülməsi xəzinədarlıqlararası köçürmə sərəncamlarına (XKS) əsaslanır və göndərən xəzinədarlıq tərəfindən hazırlanır. Xəzinədarlıqlararası köçürmə sərəncamlarının surətləri dövrü olaraq üzləşdirmək üçün göndərən xəzinədarlıqdan qəbul edən Xəzinədarlığa ötürülür. Bundan başqa Xəzinədarlıqda aparılan gündəlik əməliyyatlara nəzarət məqsədilə üç növüzləşmə mövcuddur:

- ❖ Mədaxil üzrə: vergi müfəttişliyi və xəzinədarlıq arasında aylıq, rüblük və illik hesabat başa çatdıqdan sonra yerli xəzinədarlıq orqanı vergi müfəttişliyindən onun razılığı ilə bərabər Mərkəzi Xəzinədarlıq tərəfindən imza edilmiş üzləşdirmə arayışını və göstəricilərin də mədaxil edildiyi hesabatı əldə etməklə aparılır.

- ❖ Məxaric üzrə: büdcə təşkilatının ilk vəzifəsi öz məxariclərini hər bir büdcə təşkilatının Xəzinədarlığın Hesab Kitabı ilə üzləşdirməklə və dövlət büdcəsinin gəlir və xərclərinin məqsədli istiqamətdə, təyinatı üzrə istifadəsinə nəzarət etmək üçün aparılır.

- Xəzinədarlıq idarəetmə sistemini həyata keçirən zaman diqqətdə saxlanılan əsas prinsiplər mövcuddur ki, bunlar fəaliyyəti nizamlayan əsas qayadlardır:

- Xəzinədarlığa dair hesabatlar və ya digər məlumatlar hazırlanarkən Xəzinədarlıq Hesabı Kitabının yazılışları əsas kimi götürülməlidir.

- Vəsaitlər düzgün bölüşdürülməlidir.

- Büdcədən kənar vəsaitlərin xərclənməsinə xəzinədarlıq nəzarəti büdcə vəsaitlərinə tətbiq olunan qaydada həyata keçirilməlidir.

- Xəzinədarlıq Hesabı Kitabının kredit qalığının təmin edilməsinə diqqət yetirilməlidir.

- Qalıqlar çıxarılaqla Baş Kitabın icmal hesabat balansı tərtib edilməlidir.

➤ Bütün mühasibat hesabatları yalnız Xəzinədarlıq Hesabı Kitabları əsasında hazırlanmalıdır.

İcra və xərclərə nəzarət üçün əsas vasitə xərc Xəzinədarlıq Hesabı Kitablarıdır. Xərclər üzərində nəzarətin səmərəli təşkilinə yalnız xərclər Xəzinədarlıq Hesabı Kitabını düzgün aparmaqla nail olmaq mümkündür. Hər ay bütün Xəzinədarlığın Hesab Kitabları üzrə aşağıdakı mühasibat hesabatları aparılır:

- ✓ Aylıq hesabatlar.
- ✓ İllik hesabatlar.
- ✓ Yekun hesabatlar.

Aylıq hesabatların formaları:

- ❖ Respublika büdcəsinin icrasına dair aylıq hesabat.
 - ❖ Yerli büdcənin icrasına dair aylıq hesabat.
 - ❖ Mərkəzi Xəzinədarlıq tərəfindən Respublika büdcəsinin icrasına dair aylıq hesabat.
 - ❖ Respublika və yerli xüsusi vəsaitlərin icrasına dair aylıq hesabat.
 - ❖ Respublika büdcəsi, yerli büdcə və xüsusi vəsaitlərin icrasına dair aylıq hesabat
- Bütün xəzinədarlıq qurumlarının əsas prinsipi hesabatın həmin ildə aparılmış mədaxil və məxarici əhatəsi olub, Agent-Bankla Yerli Xəzinədarlıq və ya Mərkəzi Bank arasında aparılan birbaşa və köçürmə əməliyyatlarında öz əksini tapır. 31 dekabr tarix ilə iş başa çatdıqdan sonra xəzinədarlıq bütün hesablari müvafiq mərhələlərlə bağlayır:

- ✓ Üzləşdirmənin aparılması;
- ✓ Uçot səhvlərinin düzəldilməsi;
- ✓ Sertifikatlarının hazırlanması;
- ✓ İstifadə olunmayan vəsaitlərin resurs sahibinə köçürülməsi;
- ✓ Qalıqların yeni açılan Xəzinədarlığın Hesab Kitablarına köçürülməsi;
- ✓ Qalıqların Xəzinədarlığın Hesab Kitablarının ilkin qalıqları kimi qəbul edilməsi;

Üzləşdirmə əməliyyatları iki formada olub: Xəzinələrarası üzləşdirmə prosedurası zamanı texniki XHK-lar üçün nəzərdə tutulmuş Köçürmə, Sərəncam və müvəqqəti hesab, Mərkəzi Bankın müvəqqəti hesabı və Mərkəzi Xəzinədarlığın müvəqqəti hesabı üzrə həyata keçirilir. Mərkəzi Xəzinədarlığın apardığı aralıq üzləşdirmə sərəncam və müvəqqəti hesab üzrə dövlətin nağd vəsaitləri qalığının tənzimlənməsində səhvlərdən yaxa qurtarmaq üçün çox zəruridir. Bu üzləşdirmə iki üsulla aparılır ki, ilki üzləşdirmənin aylıq və icmal hesabatların Mərkəzi Xəzinədarlığa daxil olması anından başlayır. Mərkəzi Xəzinədarlıq üzləşdirmə haqqında aylıq hesabatın hər bir məbləğini müvafiq tarix üzrə məbləğlə yoxlanılmasını, həmçinin üzləşdirmə haqqında aylıq hesabatın artıq gəlir məbləğləri üzrə və həmin hesabatın artıq xərc məbləğləri üzrə ayrıca yoxlanılmasını aparır. Bu proseduranın başa çatmasından sonra üzləşdirilməyən məbləğlərin siyahısını hazırlamaq və digər maraqlı tərəflər səviyyəsində bu məbləğlər üzrə üzləşdirməni başa çatdırmaq üçün Yerli Xəzinədarlıq orqanlarının birbaşa iştirakı ilə yoxlama aparılır. Müəyyən olunmuş uçotda buraxılan səhvlər adətən üzləşdirmə proseduralarının aparılması nəticəsində minus müxabirləşmələrinin köməyi ilə təşhis olunur. Səhvlərin düzəldilməsi xəzinədarlığın rəhbərliyi tərəfindən təsdiq edildikdən sonra yekunlaşdırılır.

Respublika Xəzinədarlıq Hesab Kitabında istifadə olunmayan qalıq yəni Maliyyə Nazirliyinin ümumi resursları Xəzinədarlıq Hesab Kitabına daxil edilmək üçün Mərkəzi Xəzinədarlığa köçürülür. Yerli Xəzinədarlıq Hesab Kitabının qalıqları isə daxili müvafiq Yerli Xəzinədarlıq Hesab Kitablarına köçürülür. Ümumilikdə hər bir köçürülmüş və Üzləşdirilmiş qalıqlar Xəzinədarlıq Hesab Kitabına köçürülməlidir.

Mərkəzi Xəzinədarlıq və bütün Yerli Xəzinədarlıq orqanları müvafiq il üçün iki Baş Kitabın icmal hesabatını hazırlamalıdır ki, ilki Xəzinədarlıq Hesab Kitabına üzləşdirmənin və düzəlişlərin aparılmasından, həmçinin istifadə olunmayan qalıqların köçürülməsindən, ikincisi qalıqların yeni köçürülmüş və üzləşdirilmiş qalıqlar Xəzinədarlıq Hesab Kitabına köçürülməsindən sonra hazırlanır. Hər iki icmal bütöv il üçün hazırlanır və aşağıdakı formalı illik Hesabatlarla birlikdə təqdim edilir:

- Resursların qalığı və ilin sonunda onların yerləşdirilməsi haqqında hesabat.
- Büdcənin icrası, kəsri və onun maliyyələşdirilməsi haqqında Azərbaycanın dövlət büdcəsinə əsasən hesablanan icmal hesabat. Gəlirlər, xərclər və xalis kreditləşmə, kəsir və artıqlıq, maliyyələşmə əsaslı 4 forma üzrə hazırlanır.
- Dövlət borcu haqqında hesabat. Daxili və xarici borclar üzrə ayrıca təqdim edilməklə əgər xarici valyuta əsas götürüldükdə əlavə hesabat təqdim edilməklə hazırlanır.

Büdcənin icra edilməsi barədə hesabatın vahid metodologiyasını Azərbaycan Respublikasının hökuməti müəyyən edir ki, bunun əsasında büdcənin icrası haqqında rüblük və illik hesabatları Milli Məclisə təqdim edilir. Bununla yanaşı bir nüsxə Hesablama Palatasına təqdim edilir. Dövlət büdcəsinin kassa icrası 31 dekabr tarixində başa çatır və bu tarixədək Azərbaycan Respublikası Maliyyə nazirliyi yanında Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi qəbul edilmiş və təsdiq edilmiş büdcə öhdəliklərini ödəməlidir. Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin icrası barədə illik hesabat və müvafiq qanun layihəsi növbəti ilin may ayının 15-dən gec olmayaraq, təsdiq olunmaq üçün Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdim olunur və müvafiq müzakirələrdən sonra təsdiq olunur.

2.3. Büdcənin kassa icrasının həyata keçirilməsi sahəsində Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyinin fəaliyyətinin təşkili

Dövlət büdcəsinin kassa icrasını həyata keçirən, büdcə xərcləri üzrə dövlətin adından büdcə təşkilatları qarşısında öhdəlikləri qəbul edən, dövlətə məxsus maliyyə vəsaitlərinin vahid mərkəzdən idarə edilməsi, bu vəsaitlərin daxil olması və məqsədyönlü xərclənməsi sahəsində cari nəzarəti həyata keçirən Xəzinədarlıq Agentliyi vəzifə və hüquqlarını Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində bilavasitə rayon və səhər üzrə maliyyə idarələrinin və şöbələrinin xəzinədarlıq strukturları və regional xəzinədarlıq orqanları vasitəsilə həyata keçirir. Xəzinədarlıq sisteminin yaradılmasında əsas məqsəd dövlətin malik olduğu maliyyə resurslarının

optimal idarə edilməsinə zəmin yaratmaq və onu təmin etməkdir. Xəzinədarlıq, maliyyələşmə xərclərini minimuma endirməklə və dövlətbüdcəsindən maliyyələşən təşkilatların fəaliyyətini tənzimləməklə həmin təşkilatlaravaxtında və zəruri resurslar əldə etməyə imkan verir. Bazar iqtisadi münasibətlərinin formalaşdığı ölkələrdə iqtisadi və maliyyəproblemlərinin, həmçinin təşkilati-hüquqi dəyişmələrin səviyyəsindən asılı olaraq, Xəzinədarlıq sisteminin yerinə yetirdiyi funksiyalar bir-birindən kəskin sürətdəfərqlənir. Bir çox dövlətlərdə ölkənin iqtisadi vəziyyətindən, tarixi və mədəniyyətdən, iqtisadiyyatın idarəedilməsi məsələləri üçün məsuliyyət daşıyanqurumun imkan və qabiliyyətindən asılı olaraq. Xəzinədarlığa büdcə və maliyyəninidarə edilməsinin aşağıdakı əsas funksiyaları həvalə edilir:

- ❖ Ümumi makroiqtisadi siyasət həddində büdcə və vergi siyasətinin hazırlanması;
- ❖ büdcənin tərtib edilməsi;
- ❖ büdcənin icrası;
- ❖ büdcənin icrası ilə əlaqədar olan maliyyə əməliyyatları;
- ❖ büdcənin icrası üzrə əməliyyatların uçotu və maliyyə informasiya sistemi;
- ❖ auditor xidməti.

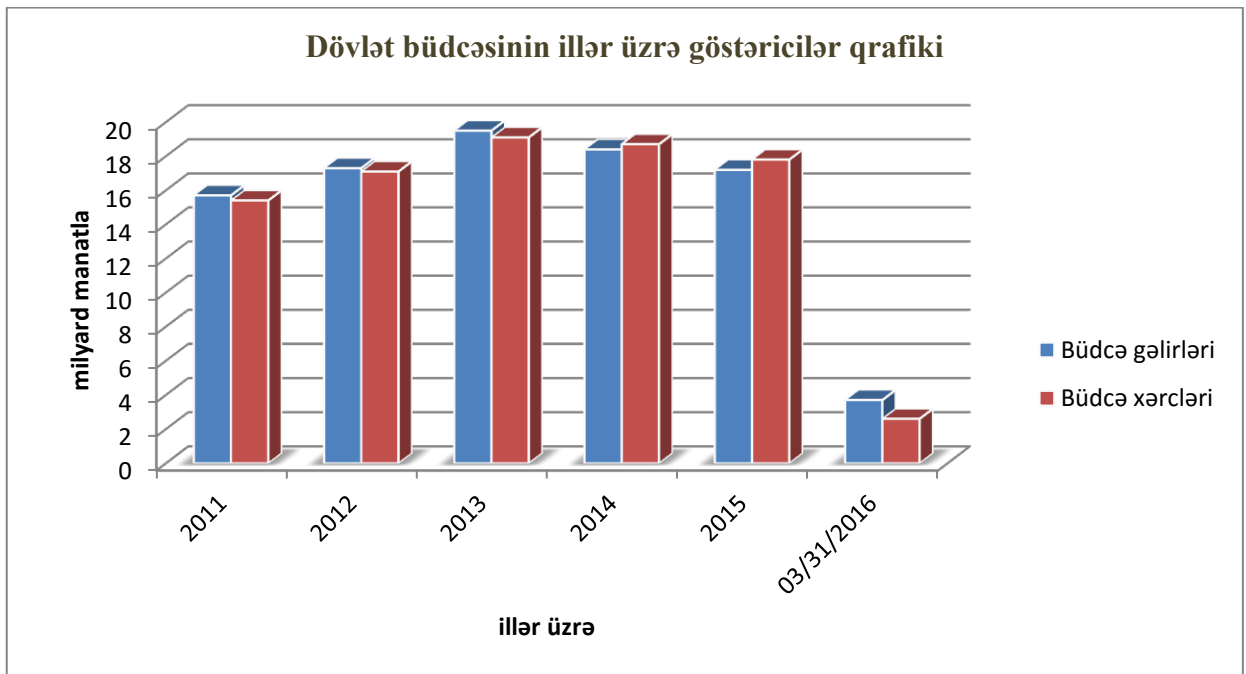
Azərbaycanda Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyinin əsasən bu funksiyalardan 4-nün icrası həvalə olunmuşdur. Son illərdə xərclərin formalaşması və ona maliyyə nəzarətinin həyata keçirilməsində xəzinədarlıq sisteminin yaradılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, ilk dövrlərdə büdcə təşkilatlarının hər birinin banklarda ayrı hesablarının mövcudluğu ilə yaranmış çatışmazlıqlar Xəzinədarlıq sistemində büdcə təşkilatlarının bankda hesablarının bağlanması, onların yalnız xəzinədarlıqda hesablarının açılması ilə düzəldilmişdir. Büdcənin kassa icrasında Xəzinədarlıq Agentliyinin fəaliyyəti büdcə vəsaitlərinin hərəkəti haqda gündəlik məlumat almağa və ona nəzarət etməyə şərait yaratmışdır. Xüsusəndə Azərbaycan Respublikasında son illərdə aparılan düzgün və ardıcıl iqtisadi siyasət büdcədə gəlirlərin və xərclərin həcmində artışı və qeyri – neft sektorunun payınının daha da yüksəlməsi fonunda özünü göstərir.

Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin göstəriciləri⁷

Cədvəl 2.3.1

Milyard manatla						
	12/31/2011	12/31/2012	12/31/2013	12/31/2014	12/31/2015	03/31/2016
Büdcə gəlirləri	15.7	17.3	19.5	18.4	17.2	3.7
Büdcə xərcləri	15.4	17.1	19.1	18.7	17.8	2.6

Qrafik 2.3.1

Bununla bağlı qeyd etmək olar ki, 2016-cı ilin birinci rübündə dövlət büdcəsinin mədaxili 3678,1 mln. manat, xərcləri 2623,5 mln. manat olmuş, 1054,6 mln. manat məbləğində büdcə artıqlığı (profisit) yaranmışdır. 2016-cı ilin birinci rübündə dövlət büdcəsinin mədaxili 3570,6 mln. manat proqnoza qarşı 3678,1 mln. manat və yaxud 3,0 faiz çox olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi tərəfindən mədaxil proqnozu 101,4 faiz icra edilməklə dövlət büdcəsinə 1542,0 mln. manat vəsait təmin edilmişdir. Həmin vəsaitin 78,5 faizi və yaxud 1210,7 mln. manatı qeyri-

⁷Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı Elektron Statistik Məlumat Bazası və Analitik Hesabatlılıq Sistemi

neft sektorundan daxilolmaların payına düşür ki, bu da 2015-ci ilin müvafiq dövrünə nisbətən 9,0 faiz daha çoxdur. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondundan dövlət büdcəsinə 1660,0 mln. manat vəsait transfert edilmişdir. 2016-cı ilin 1-ci rübündə dövlət büdcəsinin xərcləri proqnoza nisbətən 73,3 faiz və yaxud 2 623,5 mln. manat icra olunmuşdur. İqtisadi təsnifata uyğun olaraq cari ilin ilk üç ayında dövlət büdcəsi xərclərinin 54,4 faizi və yaxud 1426,7 mln. manatı sosial yönümlü xərclərin maliyyələşdirilməsinə yönəldilmişdir ki, bu da ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 3,8 faiz və yaxud 52,0 mln. manat çoxdur.

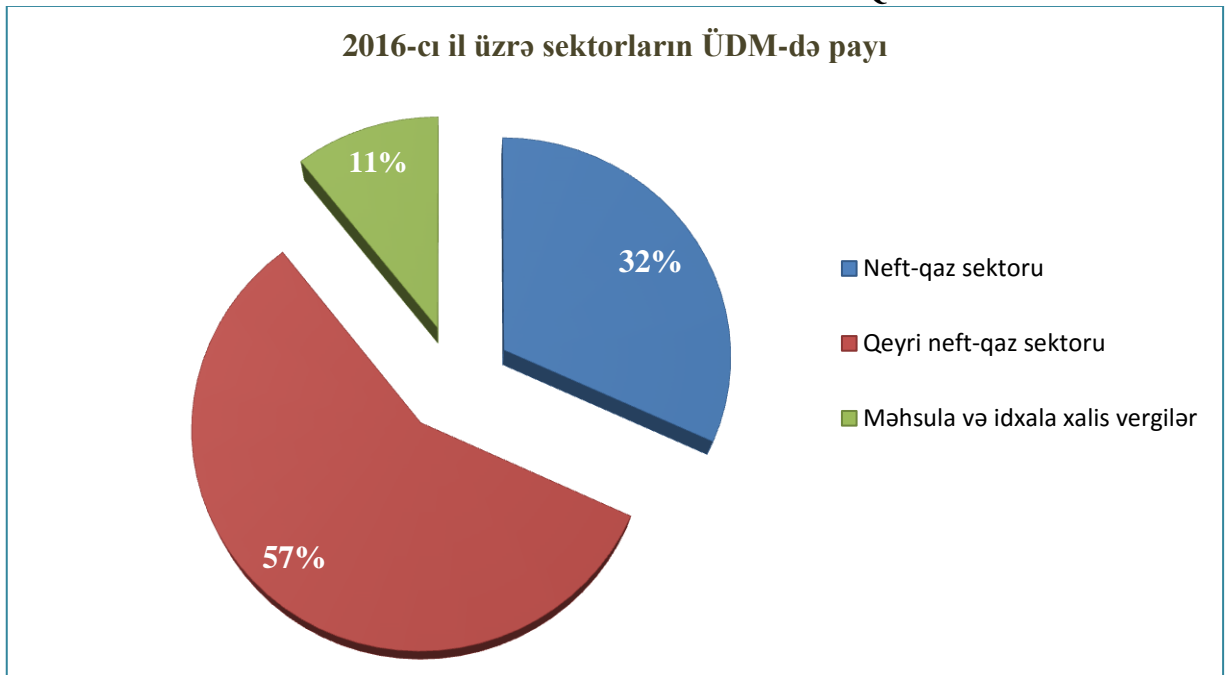
Ümumi Daxili Məhsul göstəriciləri⁸

Cədvəl 2.3.2

	<i>Milyon manatla</i>
	<i>02/29/2016</i>
1. ÜDM	7888.7
1.1 Neft-qaz hasilatı və istehsalı sektoru (vergilər çıxılmaqla)	2511.6
1.1.1 Neft və qaz hasilatı	2240.7
1.1.2 Neft məhsullarının istehsalı	166.3
1.1.3 Mədəncıxarma sənayesi sahələrinə xidmətlərə görə	104.6
1.2 Qeyri-neft -qaz sektoru (vergilər çıxılmaqla)	4538.9
1.2.1 Qeyri neft-qaz sənayesi	494.7
1.2.2 Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	244.0
1.2.3 Tikinti	684.2
1.2.4 Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	565.8
1.2.5 İnformasiya və rabitə	166.1
1.2.6 Ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri	1025.1
1.2.7 Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	282.4
1.2.8 Sosial və digər xidmətlər	1076.6
1.3 Məhsula və idxala xalis vergilər	838.2

⁸ Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı Elektron Statistik Məlumat Bazası və Analitik Hesabatlılıq Sistemi

Qrafik 2.3.2

Cari ilin 1-ci rübündə dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu xərclərindən elm, təhsil, səhiyyə, sosial, mədəniyyət, idman və digər sosial-mədəni və məişət təyinatlı obyektlərin tikintisinə və yenidən qurulmasına 16,0 mln. manat, enerji, su və qaz təchizəti, nəqliyyat, kommunal, meliorasiya infrastrukturlarının tikintisinə, yenidənqurulmasına və digər sahələrə 153,4 mln. manat, o cümlədən Naxçıvan Muxtar Respublikasında həyata keçirilən investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə dövlət büdcəsinin dövlət əsaslı qoyuluşu xərclərindən 4,8 mln. manat vəsait yönəldilmişdir. 2016-cı ilin ilk üç ayında büdcə təşkilatlarının təqdim etdikləri xərc sifarişləri üzrə xəzinədarlıq orqanları tərəfindən qəbul edilmiş öhdəliklər tam və vaxtında maliyyələşdirilmişdir. Cari ilin 1-ci rübündə dövlət büdcəsində 1054,6 mln. manat büdcə artıqlığı (profisit) yaranmışdır. Cari ilin 1-ci rübündə icmal büdcənin gəlirləri 4473,2 mln. manat, icmal büdcənin xərcləri isə 3348,3 mln. manat icra olunmuşdur. İcmal büdcənin artıqlığı 1124,9 mln. manat təşkil etmişdir.

2015-ci il üzrə ötən illə müqayisə də isə dövlət büdcəsinin mədaxili 17153,2 mln. manat, xərcləri 17786,8 mln. manat olmuşdur. 2015-ci il üzrə dövlət büdcəsinin

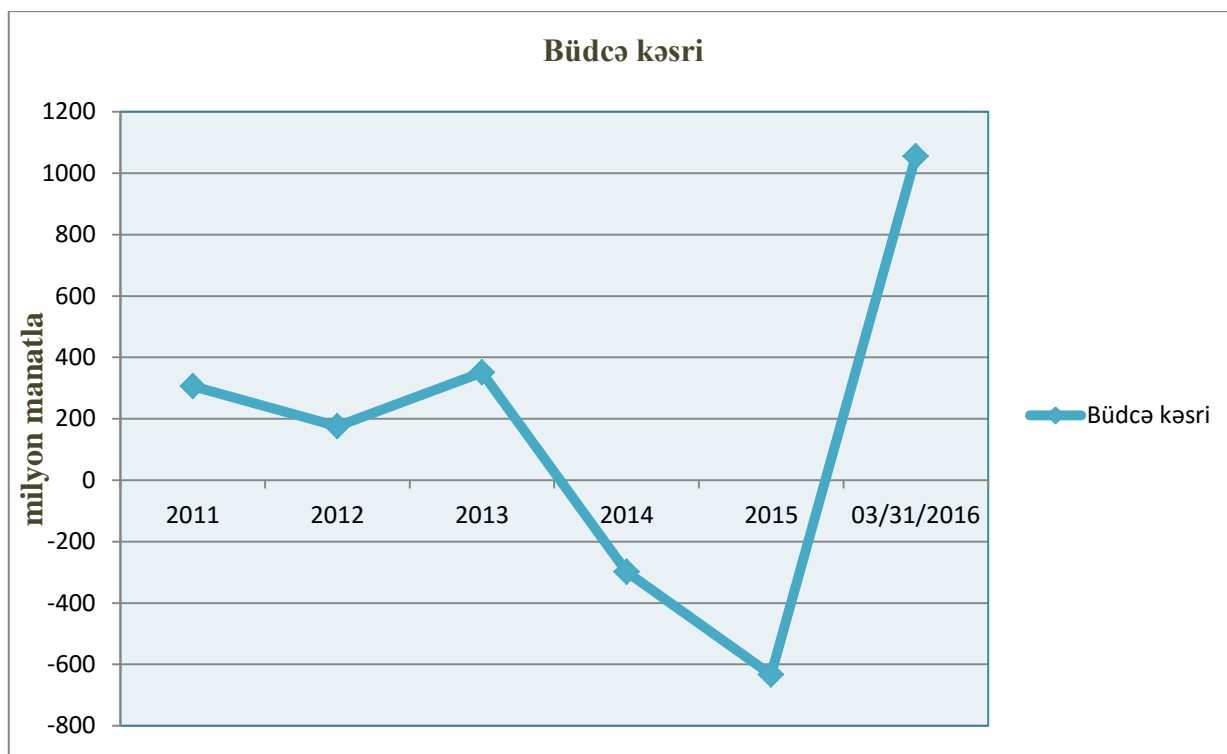
mədaxili 19438,0 mln. manat proqnoza qarşı 17153,2 mln. manat və yaxud 88,2 faiz icra olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi tərəfindən mədaxil proqnozu 100,1 faiz icra edilməklə dövlət büdcəsinə 7118,2 mln. manat vəsait təmin edilmişdir. Həmin vəsaitin 70,5 faizi və yaxud 5018,3 mln. manatı qeyri-neft sektorundan daxilolmaların payına düşür. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondundan dövlət büdcəsinə 8130,0 mln. manat vəsait transfert edilmişdir. 2015-ci ildə dövlət büdcəsinin xərcləri 84,3 faiz və yaxud 17786,8 mln. manat icra edilmişdir. 2015-ci ilin oktyabr – dekabr ayları üzrə dövlət büdcəsinin xərcləri 5628,4 mln. manat icra olunmuşdur. 2015-ci il ərzində dövlət büdcəsi xərclərinin 10361,5 mln. manatı və yaxud 58,2 faizi cari xərclərə, 6720,9 mln. manatı və yaxud 37,8 faizi əsaslı xərclərə, 704,4 mln. manatı və yaxud 4,0 faizi dövlət borcuna və öhdəliklərinə xidmətlə bağlı xərclərə yönəldilmişdir. Dövlət büdcəsi xərclərinin 31,9 faizi və yaxud 5665,9 mln. manatı sosial təyinatlı xərclərin yeni əməyin ödənişi fondu, təqaüd və sosial müavinətlər, dərman və ərzaq xərclərinin maliyyələşdirilməsinə yönəldilmişdir ki, bu da 2014-cü illə müqayisədə 188,0 mln. manat və yaxud 3,4 faiz çoxdur. Funksional təsnifata uyğun olaraq 2015-ci ildə 2014-cü illə müqayisədə nəqliyyat və rabitə xərclərinə 31,2 mln. manat, ümumi dövlət xidmətləri xərclərinə 347,6 mln. manat, müdafiə xərclərinə 184,7 mln. manat, iqtisadi fəaliyyətlə bağlı xərclərə 31,4 mln. manat, kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq, ovçuluq və ətraf mühitin mühafizəsi xərclərinə 42,9 mln. manat, səhiyyə xərclərinə 42,9 mln. manat, təhsil xərclərinə 51,3 mln. manat, məhkəmə hakimiyyəti, hüquq-mühafizə və prokurorluq orqanlarının saxlanılması xərclərinə 2,2 mln. manat çox vəsait yönəldilmişdir. 2015-ci ildə dövlət büdcəsindən dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu xərclərinə 4994,4 mln. manat vəsait yönəldilmişdir. Bu xərclərin dövlət büdcəsi xərclərinin tərkibində xüsusi çəkisi 28,1 faiz olmuşdur. Dövlət büdcəsinin kəsiri 633,6 mln. manat təşkil etmişdir və kəsir maliyyələşmə mənbələri hesabına bağlanmışdır.

Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin göstəriciləri
İllər üzrə büdcə kəsri (profisiti)⁹

Cədvəl 2.3.3

<i>Milyon manatla</i>						
	12/31/2011	12/31/2012	12/31/2013	12/31/2014	12/31/2015	03/31/2016
Büdcə kəsri	306.0	176.0	351.1	-298.8	-633.6	1054,6

Qrafik 2.3.3

⁹Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı Elektron Statistik Məlumat Bazası və Analitik Hesabatlılıq Sistemi

III Fəsil: Dövlət büdcəsinin Xəzinədarlıq sistemi vasitəsilə icrasının təkmilləşdirilməsi.

3.1. Beynəlxalq təcrübədə xəzinədarlığın təşkili və Azərbaycanda tətbiqi vəziyyəti.

Dünya iqtisadiyyatında 1970-ci illərin sonundan etibarən başlayan və 80-ci illərdə sürətlənərək davam edən struktur dəyişikliyi dövlət maliyyəsinin iqtisadi və sosial fəaliyyət göstərməsinə yeni yanaşmaların meydana çıxmasına səbəb olmuşdur. Bu mənada dövlət maliyyəsinin xüsusilə üç maddə halında sadalanan xüsusiyyətlərə sahib olması vacib olmuş, beynəlxalq təcrübədə bu prinsiplərin tətbiqinə başlanmışdır:

- ❖ Dövlət maliyyə fəaliyyətində şəffaflıq və hesabatlılıq.
- ❖ Dövlət maliyyə qurumlarının fəaliyyət mexanizmlərinin ixtisaslaşmış və bir-birindən asılı olmadan qurulması.
- ❖ Çevik reaksiyaya malik dövlət maliyyə sistemi.

Bu prinsiplər fonunda müasir dövrümüzdə artıq bizi tam əhatə edən qloballaşma şəraiti dövlət maliyyəsinin vacib həlqəsi olan büdcə sistemini də yeni dəyişikliklərlə ayaqlaşmağa məcbur edir. Artıq dünya dövlətləri tərəfindən büdcədən istifadə də klassik yanaşma deyil, icra yönümlü “performans” yanaşmaya üstünlük verilir. İcra əsaslı büdcə ilk olaraq, 1912-ci ildə Amerika Birləşmiş Ştatlarında İqtisadiyyat və Səmərəlilik Komissiyasının dövlət xərclərinin səmərəliliyinin artırılması və fəaliyyətinin funksional təsnifatı ilə bağlı tədqiqatlar zamanı meydana çıxmışdır. Daha sonralar bu anlayış 1949-cü ildə yaradılan və Dövlətin İcra Orqanını Tənzimləmə Komissiyası adı verilən I. Hoover Komissiyası tərəfindən büdcə islahatı olaraq nəzərə alınmışdır. Beləliklə, "İcra Büdcəsi" adını ilk tətbiqi ilə bu Komissiya tərəfindən almışdır. 1980-ci illərdən başlayaraq, dünyada yaşanan hadisələr nəticəsində, Avstraliya, Kanada, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollandiya, Yeni Zelandiya, İsveç, Britaniya və ABŞ kimi dövlətlər performans əsaslı büdcə sistemini tətbiq etməyə başlamışlar.

Büdcənin kassa icrasına əsaslanan performans büdcə sistemi vəsait ayrılmasında planlılıq, strateji planlaşdırmaya əsaslanan büdcə sistemində gəlirlər və xərclər arasında əlaqələndirmə, plan – proqnoza bağlı çoxillik büdcə anlayışları ilə fərqlənirdi. İcra əsaslı büdcə sisteminin vacib iki elementi: büdcə gəlirləri üzrə mənbələri artırmaq və xərclərin səmərəliliyini təşkil etməkdir. Performans büdcə sisteminin bir digər elementi çoxillik büdcə planlaşdırılması anlayışıdır ki, bu yanaşmaya görə maliyyə şəffaflığı, hesabatlılığı və səmərəliliyi artıran əsas kateqoriyadır. Büdcənin icrası sistemindən öncə mövcud olan klassik sistem 1929-cu illərdə borclanma dövründə “Böyük Depressiya” zamanı yaranmış, gəlir və xərclərdə tarazlığa əsaslanmışdır. Büdcənin gəlir yönümünə daha çox diqqət ayıran bu yanaşma zamanı büdcə xərcləri ikinci planda qalmaqla yanaşı, yalnız kəmiyyət tərkibli qalır və səmərəlilik çox aşağı olur. Lakin, icra yönümlü büdcə prosesi zamanı xərclərin keyfiyyəti xüsusi önəm daşıyır və səmərəlilik vacib şərtlərdən birinə çevrilir. Bundan başqa klassik büdcə sistemində xas olan qanunverici, icra və məhkəmə nəzarəti yanaşı performans büdcə sistemində “ictimai nəzarət” kateqoriyası da formalaşmağa başlayır.

Büdcənin icrası və nəzarət mexanizmlərinə nəzər saldıqda, dünyada tipik bir sıra sistemlərin olduğunu görürük:

1. İngilis Sistemi: Birləşmiş Krallıqda və koloniyalarında, bəzi Asiya, Afrika və Karaip ölkələrində var. Bəzi xüsusiyyətləri, xüsusəndə xərcə nəzarət üsulları Orta Şərq ölkələrində daha çox görülür. Ən yaxın nümunə Yeni Zelandiyanı götürə bilərik ki, büdcə prosesi əsasən pragmatizmi əks etdirir:

- ❖ Bütün gəlir və xərclərin icmal bir fondada toplanması;
- ❖ Büdcənin əsas olaraq xərc baxımından aparılması;
- ❖ Büdcəni icra edən Xəzinədarlıq qurumlarının büdcə tətbiqi zamanı müxtəlif dərəcədə nəzarətə tabe olmasıdır.

Bu sistemdə xəzinə funksiyalarının yerinə yetirilməsi hesabatlılıq və dövlət borclarının idarəedilməsi qurumları arasında bölüsdürülmüşdür ki, Baş Xəzinədarlıq idarəsi ödəniş tapşırıqlarının hazırlanması və konsolidə edilmiş fondlar üzrə

ödənişlərin aparılmasını həyata keçirir. Xəzinədarlıq qısa müddətli maliyyələşməyə tələbatın müəyyənləşdirilməsində istifadə üçün aylıq əsaslarla maliyyə planını, dövlət qiymətli kağızlarının həcmi, müddətini və strukturunu müəyyən edir. Xəzinədarlıq bundan başqa uçot metodikasını da müəyyən edir və hal-hazırda uçot sistemi tədricən resursların uçotu üzrə hesablanma metoduna keçirilir. Regional və yerli dövlət idarəetmə orqanlarına hökumət tərəfindən çoxlu sayda nəzarət mexanizmləri, o cümlədən borclanma limitləri və yerli xərclərin səviyyəsinə nəzarət tətbiq olunur. Birləşmiş Krallıqda ayrıca Milli ssuda fondunda fəaliyyət göstərir ki, bu fond bazar dərəcələri ilə borcalmalar mənbə yaradır.

2. Fransız Sistemi: Fransada və keçmiş Fransız müstəmləkələrində mənimsəmiş sistemdir. Əsas olaraq, güclü bir maliyyə nəzarət sisteminin və Mərkəzi bir xəzinənin varlığı kimi iki prinsip üzərində fəaliyyət göstərir. Nəzarət sistemi üç səviyyədə qurulur:

- ❖ Büdcəni icra edən Xəzinədarlıq qurumları.
- ❖ Vəsaitlərin toplanması və hesablanmasına nəzarət edən qurumlar.
- ❖ Auditorlar

3. Avropa Sistemləri: Daha da dəqiqləşdirsək əsasən Holland, İtaliya və Portuqaliya sistemləridir. Bu sistemlər bu üç ölkənin paralel olaraq İndoneziya, Somali və keçmiş Portuqaliya koloniyalarında da müxtəlif dərəcələrdə qəbul edilmişdir. Almanyanın sistemi də digər Avropa ölkələrindən fərqli olmayıb, müxtəlif fondlara bağlı dövlət büdcəsi və ümumiləşdirilmiş nəzarət sisteminə sahibdir.

4. ABŞ Sistemi: Əsas xüsusiyyəti xərclərin və gəlirlərin ümumi büdcə və qanuni razılığa tabe olmayan çox sayda fondan ibarət olmasıdır. 1980-ci illərdən analitik-informasiya məqsədilə ümumi büdcə və vahid hesablaşmalar sistemə keçilib. Bununla da müxtəlif büdcələrdən birləşdirilmiş büdcə keçirilmə prosesinə başlanmışdır. Bu sistemdə Büdcə Xəzinədarlıq orqanları bir başa Prezidentə tabe olub geniş əhatəli iqtisadi və maliyyə funksiyalarını həyata keçirir. Bu prosesə cəlb olunan inzibati büdcə idarələri büdcənin tərtibinə uçot və auditor nəzarətinə görə məsuliyyət

daşıyır. Dövlətlərdə vergi idarəsi və gömrük idarəsi Xəzinədarlığın tərkib bölmələridir. Xəzinədarlıq büdcənin baş hesabı üzrə bütün daxilolmalara və ödənişlərə, həmçinin hökumətin bank hesablarına nəzarət edir və bununla yanaşı dövlət qiymətli kağızlarının buraxılmasına və uçotuna nəzarət edir, onun həcmi, müddəti və strukturu ilə bağlı bütün məsələləri həll edir. Xəzinədarlıq pul-kredit aktivləri və öhdəlikləri üçün kassa metodu üzrə ikili yazı prinsipindən istifadə edərək, daxili nəzarət və audit funksiyasını sahə departamentlərində olan baş müfəttişlər vasitəsilə təşkil edir. Bundan başqa Prezident tərəfindən Konqresə təqdim olunan icmal büdcəni tərtib edir.

5. Uzaq Şərq Sistemi: Yapon sistemindən qaynaqlanır ki, büdcə sistemi ümumi büdcə, ixtisaslaşmış qurumların şəxsi büdcələri və ən əhəmiyyətli investisiya borclanma proqramı olan qeyri-büdcə fondları əhatə edir. Bu üsullar Cənubi Koreya, Filippin və Tailandda da tətbiq edilir.

6. Latın Amerika Sistemi: Əslində bir ölçüdə amorf, orijinal İspaniya təsirindən sonra öz təcrübələri formalaşmış sistemdir. Əsas xüsusiyyətləri gəlirlərin təsisi, dövlət fəaliyyətlərinin muxtar qurumlarla aparılması, nağd pula əsaslanmayan və uçot - nəzarət mexanizmlərinin birləşdirildiyi mexanizmlilikdir.

Beynəlxalq təcrübədə digər adıyla dövlət maliyyə hesablarının mühasibatı da adlanan dövlət büdcəsinin gəlir və xərclər hesabı sistemi xəzinədarlıq sisteminin həm tarixini, həm haqqındakı müxtəlif yanaşmaları ortaya çıxarır. Büdcə mühasibatı sistemini Kameral büdcə sistemi, Schneider büdcə sistemi, Constante büdcə sistemi və Logismografi büdcə sistemi şəklində qruplaşdırmaq mümkündür. Bu sistemlərdən Kameral büdcə sistemi ilə Schneider büdcə sistemi klassik görüş çərçivəsində, Constante büdcə sistemi ilə Logismografi büdcə sistemi isə müasir performans yanaşma əsaslı formalaşmışdır.

❖ Kameral Büdcə Sistemi - Bu sistem ilk dəfə 1768-ci ildə Avstriyada tətbiq olunmuşdur. Kameral Büdcə sistemi, büdcədə yer alan gəlir-xərclərin tarazlıqları ilə büdcə tətbiqi nəticələrinin xüsusi cədvəl və sütunlarda göstərilməsindən ibarət olan bir sistemdir. Bu sistemdə yalnız nağd pul axınlarını izləmək mümkündür. Kameral

büdcə sistemini tarixi inkişafı baxımından Qədim (sadə) kameral büdcə sistemi və yeni kameral büdcə sistemi kimi ayıraraq araşdırmaq lazımdır. Kameral uçot sistemində kassa kitabı ilə gəlir və xərc qeydiyyat dəftəri olmaq üzrə iki növ dəftər istifadə edilir. Kassa kitabına, gerçəkləşən gəlir və xərclər sənədlərinə əsaslanaraq xəzinədar tərəfindən qeyd edilir. Gəlir və xərc qeydiyyat dəftəri də yenə xəzinədar tərəfindən gəlir kəsirlərinin və xərc ödəmələrinin, büdcədəki fəsil və maddələrinə əsasən qeyd edildiyi dəftərdir.

❖ Schneider Büdcə Sistemi kameral büdcə sisteminin inkişaf etmiş bir variantı olub, bu sistemdə, nağd pul hərəkətləri və büdcə əməliyyatlarının yanında nağdsız əməliyyatlara və dövlət borc öhdəliklərinə də yer verilir. Xəzinədarlıq hesabları cüt tərəfli qeydiyyat üsuluna görə aparılır ki, bu da balanslaşmanın tətbiqinə gətirib çıxarır.

❖ Constante Büdcə Sistemi. Bu sistem büdcədə yer alan gəlir və xərclərin iki tərəfli uçotuna əsaslanır və digər tarixi yanaşmalardan fərqli olaraq, dövlət əmlakının da qeydiyyatını təşkil edir. Nəticədə maliyyə ilinin sonunda dövlət əmlakında dəyişikliklər büdcə hesabatı ilə birlikdə tərtib olunur.

❖ Logismografi Büdcə Sistemi. Constante büdcə sistemində olduğu kimi büdcə hesabları və əmlakı hesabları bir arada görünür, lakin, dövlət əmlakı və ondan istifadə fərqləndirilir, mal sahibi və onun istifadəçisi ayrılmaqla istifadədə səmərəliliyə nəzarət artırılır.

Xəzinədarlıq sisteminin ölkəmizdə tətbiqinə müstəqilliyimizi bərpa etdikdən sonra başlanılmasına baxmayaraq, aparılan çevik və düzgün iqtisadi siyasət nəticəsində bu sistemin formalaşdırılması və təşəkkül tapması qısa müddətdə uğurla həyata keçirilmiş və əldə olunmuş nəticələr beynəlxalq maliyyə institutları tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. Respublikamızda da beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq, büdcə vəsaitlərinin xərclənməsi mərkəzləşdirilmiş qaydada Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi tərəfindən həyata keçirilməsinə başlanmış, ödənişlər üzrə borcların əmələ gəlməsinin qarşısını almağa, büdcə təşkilatlarını resursla müntəzəm təmin etməyə və zəruri dövlət ödənişlərini vaxtında həyata keçirməyə, büdcə vəsaitlərinin səmərəli

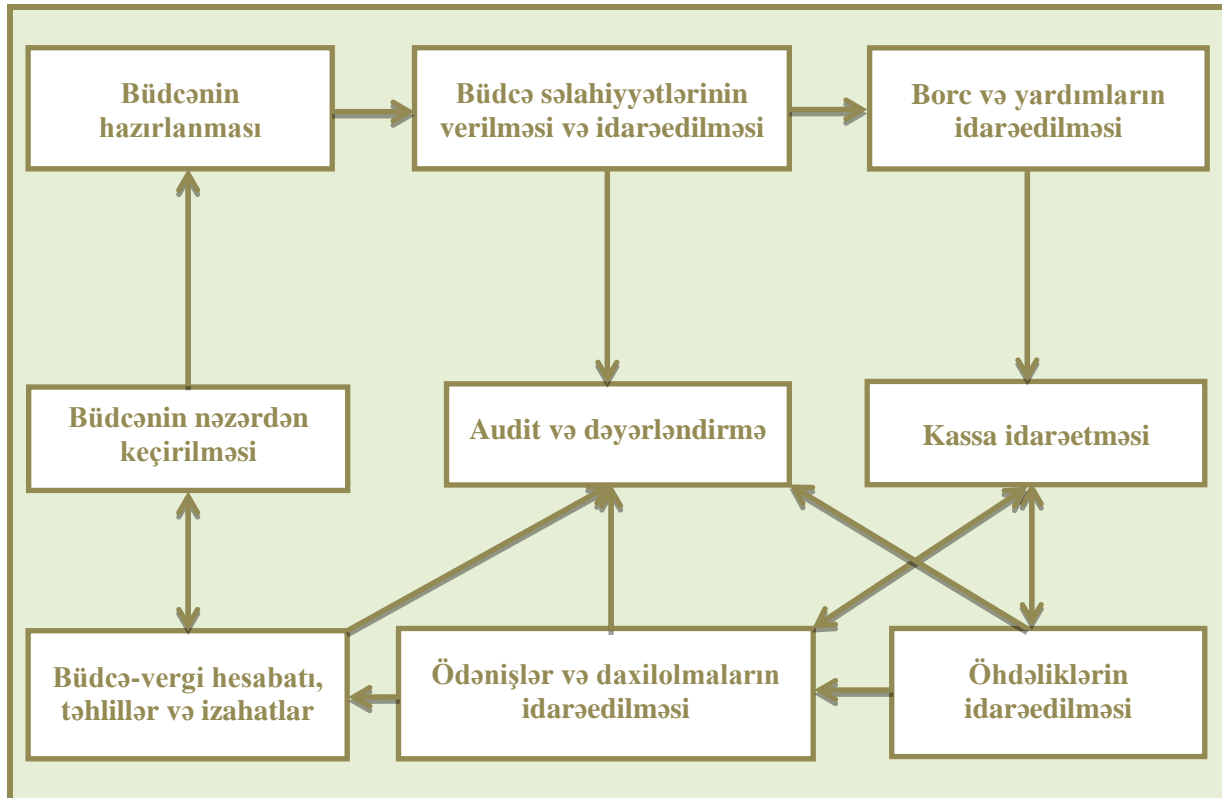
xərclənməsi üzərində cari nəzarəti etməyə geniş imkanlar yaranmışdır. Beynəlxalq standartlara uyğun qurulmuş xəzinədarlıq sistemi dövlətə məxsus maliyyə vəsaitlərinin vahid mərkəzdən idarə olunmasını təmin etmiş, bu vəsaitlərin daxil olması və xərclənməsi üzərində dövlət nəzarətini gücləndirmiş, dövlət borclarının çevik idarə olunması, lüzumsuz borcların yaradılmasının qarşısının alınması, respublikada dövlət qiymətli kağızlar bazarının formalaşması prosesini sürətləndirilmişdir. Dövlət büdcəsindən qaynaqlanan qurumların büdcə və büdcədən kənar vəsaitləri üzrə maliyyə əməliyyatlarına xəzinədarlıq tərəfindən müəyyən olunmuş qaydada funksional və iqtisadi təsnifata uyğun surətdə nəzarət edilməsi dövlət satınalmaları zamanı rəqabət və təminatlı satışın formalaşmasına, büdcə vəsaitlərindən sui-istifadə olunmasının qarşısının alınmasına, ən zəruri xərclərin digər xərclərlə müqayisədə faktiki yaranmış borcların səviyyəsinə uyğun ödənilməsinə səbəb olmuşdur. Müasir xəzinədarlıq sisteminin tətbiqi hesabına dövlət vəsaitlərindən istifadənin səmərəliliyini artırmaq üçün büdcənin səmərəsiz xərclərdən təmizlənməsi təkmilləşdirilmiş, büdcənin icrasında zəruri şəffaflığın təmin olunmasına və dolayısı subsidiyaların büdcə vasitəsilə tənzimlənməsinə şərait yaranmışdır. Bu uğurlu büdcə siyasəti nəticəsində büdcə vəsaitlərinin yalnız xəzinə hesabları vasitəsilə istifadə olunmasını, dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş vəsaitlərin birbaşa son təyinatına çatdırılmasını, dövlət xərclərinin yalnız xəzinədarlıq tərəfindən qəbul edilmiş öhdəliklər çərçivəsində yaranan borcların ödənilməsi, büdcə təşkilatları tərəfindən maliyyə intizamına əməl edilməklə və təsdiq edilmiş xərc smetalarında nəzərdə tutulmuş limitlər gözlənilməklə vəsaitlərdən məqsədyönlü və təyinatına görə istifadə olunmasına zəruri nəzarətin həyata keçirilməsini təmin etmişdir.

3.2. Xəzinədarlığın təşkilində informasiya sisteminin konseptual modeli və informasiya axınları.

Respublikamız müstəqillik əldə etdikdən sonra maliyyə sektorunda ölkənin digər sahələrində olduğu kimi idarəetmənin təkmilləşdirilməsinə və beynəlxalq standartlara uyğun mühasibat uçotunun tətbiq edilməsinə yönəldilmiş geniş miqyaslı fiskal və monetar islahatlar keçirilməsinə başlandı. Bununla bağlı, maliyyə sektorunda Xəzinədarlıq sistemi yaradılaraq, büdcənin kassa icrasının idarə edilməsi və bütün büdcə təşkilatlarının kassa əməliyyatlarının uçot funksiyaları bu sistemə həvalə edildi. Bundan sonra xəzinə funksiyalarının daha effektiv və dolğun həyata keçirilməsi üçün müasir avtomatlaşdırılmış Xəzinədarlığın İdarəedilməsi üzrə İnformasiya Sistemi yaradılması üçün böyük ehtiyac yarandı.

Büdcənin Xəzinədarlığın İdarəedilməsi üzrə İnformasiya Sistemi vasitəsi ilə tətbiqinin mərhələləri¹⁰

Qrafik 3.2.1

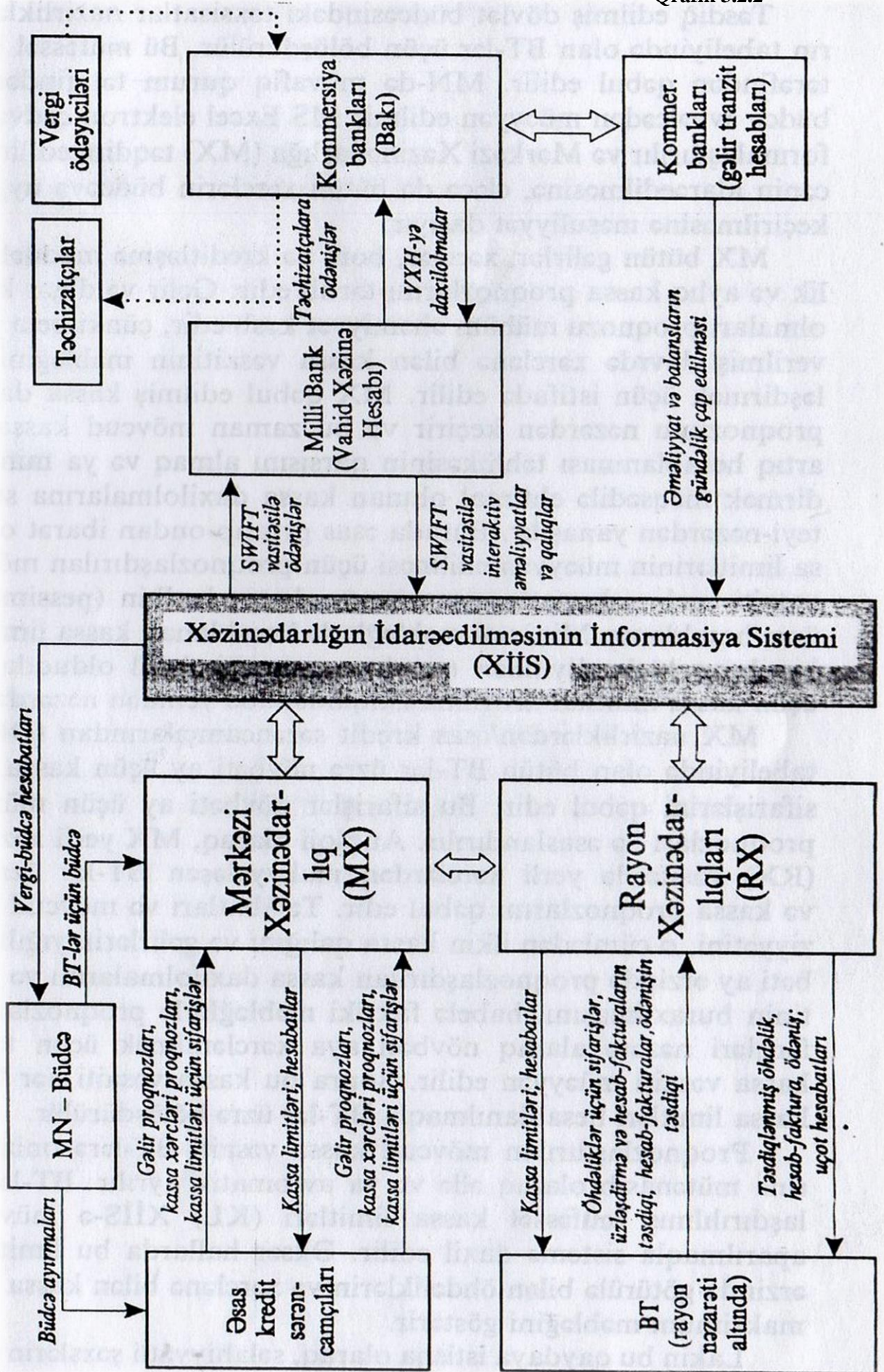
¹⁰H.X.Əsədov, S.T.Talıbov "Dövlət xərclərinin idarə edilməsi və xəzinədarlığın təşkili problemləri". Bakı 2005.s372

Xəzinədarlığın İdarəedilməsi üzrə İnformasiya Sistemi layihəsi Azərbaycan Respublikasının Milli Xəzinədarlığının modernizasiyas üçün Maliyyə Nazirliyi, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Dünya Bankı və Amerika Birləşmiş Ştatlarının Beynəlxalq İnkişaf Agentliyi tərəfindən birgə əməkdaşlıq nəticəsində həyata keçirilən layihədir. Xəzinədarlığın İdarəedilməsi üzrə İnformasiya Sisteminin tətbiqi istiqamətində Dünya Bankının dəstəyi ilə informasiya texnologiyasının və telekommunikasiya həllinin alınması üçün maliyyə vəsaiti ayırmış, Xəzinədarlığın İdarəedilməsi üzrə İnformasiya Sisteminin layihəsi çərçivəsində sistem inteqratoru kimi çıxış edən CARANA şirkəti tərəfindən qrupun fəaliyyətinin koordinasiyasına köməklik göstərir. Ölkədə Dövlət Xəzinədarlığının müasirləşdirilməsi üçün Xəzinədarlığın İdarəedilməsi üzrə İnformasiya Sisteminə ayrılan vəsait çərçivəsində Xəzinədarlığın İdarəedilməsi üzrə İnformasiya Sistemi xəzinədarlıq proqram təminatının beynəlxalq səviyyədə alınması, müştəri tətbiqi proqramlarının işlənilib hazırlanması, sistemin sınaqdan keçirilməsi, kompüter avadanlığı ilə rabitə şəbəkə sistemlərinin inteqrasiya edilməsi, müvafiq təlimin keçirilməsi və ümummilli sistemin yayılmasını təmin edir. Xəzinədarlığın İdarəedilməsi üzrə İnformasiya Sisteminin tətbiqi Respublikamızda Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyi tərəfindən həyata keçirilən maliyyə islahatlarının ən vacib elementlərindən biridir və burada məqsəd real vaxt rejimində əməliyyatların vahid xəzinə hesabı vasitəsilə icrasını təmin olunmasıdır ki, hazırda Bakı şəhəri üzrə bütün xəzinədarlıq idarələri, Gəncə, Xaçmaz və Abşeron Yerli Xəzinədarlıq Orqanları xəzinə əməliyyatlarını real vaxt rejimində həyata keçirməsi prosesi tamamlanır. 2011-ci ildən Bakı şəhəri üzrə bütün vergi daxil olmalarının avtomatik emalı məqsədilə Mərkəzi Bankın Xırda Ödənislər üzrə Hesablaşma Klirinq Sistemi Xəzinədarlığın İdarəedilməsi üzrə İnformasiya Sistemi ilə inteqrasiya olunub və hər iş gününün sonunda bütün vergi daxil olmaları elektron şəkildə qəbul olunur, avtomatik emal edilərək Vergilər Nazirliyinə keçirilir. Bu prosesin bütün büdcə və büdcədən kənar daxil olmaların avtomatik emalını əhatə edəcək şəkildə genişləndirilməsi əsas prioritet istiqamətlərdəndir. Ümumilikdə

Xəzinədarlığın İdarəedilməsi üzrə İnformasiya Sistemi layihəsinin texniki istiqamətləri dövlət büdcəsinin idarəedilməsi və icrasının avtomatlaşdırılması və xəzinədarlıq funksiyalarında əsas işgüzar sahələrinin genişləndirilməsi prosesidir ki, xəzinədarlıq əməliyyatları şəffaflığın təkmilləşdirilməsi, əməliyyatların işlənməsinə dəstək, xərclərin idarəedilməsinin səmərəliliyi və maliyyə nəzarətinin artırılması, təkmilləşdirilmiş maliyyə təhlilləri üzrə məlumat və qərarların uyğunluğunun təmin edilməsinə də əsas diqqət verilir. Xəzinədarlığın İdarəedilməsi üzrə İnformasiya Sistemi büdcə prosesi üçün nəzərdə tutulan ən yaxşı beynəlxalq mühasibat uçotu standartları və təcrübələri əsasında qurulur və dövlət büdcəsinin icrasını və idarəedilməsini avtomatlaşdırmağa və xəzinədarlıq funksiyalarında aşağıdakı işgüzar sahələri genişləndirməyə geniş imkanlar yaradır:

- ❖ Büdcə limitlərinə daim nəzarəti təmin etmək məqsədilə büdcə öhdəlik və xərclərin idarəedilməsi;
- ❖ Təkmilləşmiş kassa axınının proqnozlaşdırılması daxil olmaqla kassanın idarəedilməsi;
- ❖ Xarici və daxili borcların idarəedilməsi;
- ❖ Gəlirlərin idarəedilməsi;
- ❖ Tədarükün idarə edilməsi və vəsaitlərin mərkəzləşmiş xərclənməsi sistemi;
- ❖ Vahid Xəzinə Hesabının icrası və Beynəlxalq Valyuta Fondu, İPSAS sistemi (Dövlət Sektoru üçün Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Standartları) tələblərinə cavab verən inteqrallaşmış Mühasibat Hesab Planının formalaşdırılması;

Qrafik 3.2.2

Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyinin fəaliyyəti, müvafiq xəzinə prosesləri və informasiya axınlarında Xəzinədarlığın İdarəedilməsi üzrə İnformasiya Sisteminin rolu təsdiq olunmuş büdcə təxsisatlarının nazirlik və tabeli büdcə təşkilatları üçün bölüşdürülməsi ilə başlayır, müfəssəl büdcə qəbul edilir, MS Excel elektron cədvəl şəklində hazırlanıb Mərkəzi Xəzinədarlığa ötürülür. Mərkəzi Xəzinədarlıq kassa vəsaitinin artıq hesablanması təhlükəsinin qarşısını almaq və ya minimumlaşdırmaq üçün proqnozlaşdırılan mövcud kassa limiti real məlumatlara əsaslanmaqla ən bədbin variant üzərə hesablanır, bundan başqa Mərkəzi Xəzinədarlıq nazirlik və tabeli büdcə təşkilatlarının növbəti ay üçün kassa limitlərinin sifarişlərini qəbul edir və müfəssəl kassa proqnozları ilə əsaslandırır. Belə ki, 22 noyabr tarixinədək proqnozlara baxılır və müvafiq düzəlişlərlə Xəzinədarlığın İdarəedilməsi üzrə İnformasiya Sisteminə daxil edilir. Daxil olan bütün məlumatlar əsasında illik kassa planı hazır olur ki, 15 dekabr tarixinədək dəqiqləşdirilir. Gəlir toplanması prosesini təşkil edən təşkilatlar cari ilin hər ayının 20 tarixinədək müvafiq gəlir proqnozlarını, büdcə təşkilatları isə hər ayın 18 tarixinədək uyğun olaraq xərc proqnozlarını hazırlayır. Daha sonra bu proqnozlar Mərkəzi Xəzinədarlığa göndərilərək Xəzinədarlığın İdarəedilməsi üzrə İnformasiya Sisteminə yüklənir və kassa proqnozları üzrə məlumatlar bazası formalaşmış olur. Bu sistemdə qısa müddət üçün hazırlanmış proqnozlar hesabına kassa limiti yaradılır. Büdcə təşkilatların müvafiq ayda xərcləyə biləcəyi kassa vəsaitinin məbləği məhz kassa limitləri vasitəsilə müəyyənləşir. Tələbatlar və mövcud maliyyə vəziyyəti nəzərə alınıb, növbəti aya xərclənmək üçün tələb olunan kassa vəsaiti müəyyən olunur və nazirlik və tabeli büdcə təşkilatları üzrə bölüşdürülür. Ümumilikdə kassa limitləri aşağıdakı maddələr üzrə öhdəliklərin sistemə daxil edilməsi formasından asılı olmayaq, limitlər üzrə ödəniləcək kassa vəsaitlərini müəyyən edir:

- ❖ əmək haqqı və ona bərabər tutulan maddələr – ödənişlər Mərkəzi Xəzinədarlığın verdiyi kassa limitlərinə uyğun aparılır;
- ❖ əsaslı xərclərlə bağlı müqavilələr - ödənişlər Mərkəzi Xəzinədarlığın verdiyi kassa limitlərinə uyğun aparılır;

- ❖ digər müqavilələr - ödənişlər Mərkəzi Xəzinədarlığın verdiyi kassa limitlərinə uyğun aparılır;
- ❖ kommunal xərclər üzrə öhdəliklər - ödənişlər Mərkəzi Xəzinədarlığın verdiyi kassa limitlərinə uyğun aparılır;
- ❖ bütün digər ödənişlər – kassa limitləri üzrə maliyyə intizamından asılı olub, kassa limitləri çərçivəsində sistemə daxil edilir.

Yeni sistemdə daxilolmaların həyata keçirilməsi prosesi bütün rayonlarda gəlir tranzit hesabına mədaxil olunması ilə həyata keçirilir. Gəlirlər Xəzinədarlığın İdarəedilməsi üzrə İnformasiya Sistemində qeydə alması ilə kassa vəsaitinə dair yazıları və Baş kitabı dəqiqləşdirilir və günün sonunda gəlirlər tam halda Vahid Xəzinədarlıq Hesabına köçürülür. Xəzinədarlığın İdarəedilməsi üzrə İnformasiya Sistemində ödənişlərə və daxilolmalara dair məlumatlar bazası SWIFT terminalı vasitəsilə yüklənir və təsdiqedici sənədlər banklardan alınır ki, bu sistemdə xəzinədarlıqlar SWIFT terminalı vasitəsilə bankın funksiyalarını da yerinə yetirmiş olurlar. Bununla da agent bankın xidmət haqqına da qənaət etmiş olunur.

Bundan başqa yaxın zamanlarda dövlət büdcəsindən maliyyələşən büdcə təşkilatlarının, büdcədən kənar dövlət fondlarının və dövlət büdcəsindən maliyyə yardımları alan digər təşkilatların rüblük və illik hesabatlarının Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyinə elektron sənəd formasında göndərilməsi üçün Mərkəzləşdirilmiş hesabat sisteminin elektron forması yaradılmışdır. Hesabatlarının Maliyyə Nazirliyinin rəsmi internet sahifəsi (www.maliyye.gov.az) vasitəsilə elektron sənəd formasında qəbul olunması məqsədilə hazırlanmış proqram təminatında təşkilatların giriş izni üçün istifadəçi girişi mövcuddur. Təşkilatların Mərkəzləşdirilmiş Hesabat Sistemində göndərilənlər, hesabat göndər, akt göndər, hesabat formaları və əlaqə alt bölmələri daxildir. Elektron sistem vasitəsi ilə təşkilatlar həm öz hesabatlarının statusunu yoxlaya bilərlər ki, buda məlumatların vahid bir bazada yerləşməsinin və büdcə təşkilatlarının hesabatlarına elektron nəzarətə şərait yaradılmasının nəticəsidir. Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyinin digər yeniliyi elektron xidmətlərin göstərilməsi üçün “Asan imza” sisteminin Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyinin Xəzinədarlığın informasiya

idarəetmə Portalına inteqrasiya edilməsidir. 2015-ci ilin fevralın 1-dən etibarən “Asan imza” mobil elektron imza xidməti Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyinin (<https://portal.dxa.gov.az>) ünvanında əhalinin istifadəsinə təqdim olunub.¹¹

Digər tərəfdən Respublika Prezidentinin 20 fevral 2003-cü il tarixli «2003-2007-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında rəsmi statistikanın təkmilləşdirilməsinə dair Dövlət Proqramı haqqında» Fərmanına əsasən müəyyən nazirlikləri arasında yaradılmalı olan lokal şəbəkə və məlumatlar bazasından istifadə sisteminin təşkilində Xəzinədarlığın İdarəedilməsi üzrə İnformasiya Sisteminin əsas həlqələrdən biri olub, çox böyük fəaliyyət rolu vardır.

Beləliklə Xəzinədarlığın İdarəedilməsi üzrə İnformasiya Sisteminin tətbiqi nəticəsində dövlət büdcə gəlirlərinin və xərclərinin idarəedilməsində səmərəliliyin artırılması və maliyyə nəzarətinin gücləndirilməsinə, Xəzinədarlığın İdarəedilməsi üzrə İnformasiya Sistemində mərkəzləşdirilmiş geniş büdcə məlumatları bazası mexanizminin yaradılmasına, büdcənin kassa icrası prosesində uzunmüddətli sabitliyin təmin edilməsinə nail olunmuş və Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyi beynəlxalq dövlət qurumları ilə idarəetmə prosesində inkişafına görə artıq bərabər səviyyəyə çatmışdır.

3.3. Dövlət büdcəsinin gəlirlər və xərclər üzrə kassa icrasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.

Müasir dövrdə Respublikamızda formalaşan maliyyə sistemi mövcud büdcənin xərclərinin idarə olunması prosesində Xəzinədarlıq Agentliyinin işinin səmərəliliyinin artırılmasını və bunun üçün düzgün və beynəlxalq standartlara uyğun islahatlar aparılmasını qaçınılmaz edir. Bazar iqtisadiyyatının dünya ölkələrində xəzinədarlıq sistemi dövlət maliyyəsinin əsas elementlərindən olub, hər bir ölkənin konkret inkişaf səviyyəsindən və idarəetmə prinsiplərindən asılı olaraq, xəzinədarlıq sisteminin yerinə yetirdiyi funksiyalar fərqlənir. Eyni zamanda yerinə yetirdiyi

¹¹<http://www.maliyye.gov.az>

funksiyalarla şərtlənən xəzinədarlıq - maliyyə sistemi büdcənin icrası üzrə ən vacibiqtisadi qurumların fəaliyyətini əlaqələndirməyə və dövlətin malik olduğu maliyyə vəsaitlərini optimal idarə etməyə imkan verir və dövlət maliyyə vəsaitlərinin optimal idarəetməsinə şərait yaradır. Bu işə təbii ki, xəzinədarlığın müvafiq normativ hüquqi aktlarda təsbit olunmuş geniş vəzifə və funksiyaların tapşırılmasını tələb edir:

- ✓ büdcə və büdcədən kənar daxilolmaların mədaxil edilməsi, bölüşdürülməsi və paylanması;
- ✓ dövlət büdcəsində nəzərdə tutulmuş tədbirlərin maliyyələşməsinin həyata keçirilməsi;
- ✓ büdcə vəsaitlərinin idarə edilməsi
- ✓ nəzərdə tutulmuş xərclər üzrə dövlət öhdəliklərinin qəbul edilməsi və büdcə xərclərinin kassa icrasının yerinə yetirilməsi;
- ✓ büdcə kəsirinin ötürülməsi üçün nəzərdə tutulmuş maliyyələşmə mənbələrindən istifadə edilməsi;
- ✓ büdcədən kənar vəsaitlərin və məqsədli büdcə fondlarının gəlir və xərclərinin kassa icrasının həyata keçirilməsi;
- ✓ xəzinə hesabları üzrə əməliyyatların həyata keçirilməsi;
- ✓ büdcədən ayrılan vəsaitlərdən təyinatı üzrə istifadə olunması;

Xəzinədarlıq sistemi formalaşdırılarkən bir sıra digər maliyyə və digər dövlət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqədə, daha doğrusu informasiya – təklif mübadiləsində olur ki, bu orqanlara Azərbaycan Mərkəzi Bankı, Vergilər Nazirliyini əsas aid etmək mümkündür. Xəzinədarlıq sistemi xəzinədarlıqla bağlı olan bütün həlqələrin məcmusu olub, büdcə informasiya axını, informasiyaya nəzarət, həmçinin onların bankların göstəricilərində saxlanmasını müəyyən edən sistemdir. Sistem kompüterin köməyi ilə dövlət maliyyəsinin və büdcənin icrasının idarə edilməsində, istifadəsində və nəzarət edilməsində iştirak edən təşkilatları birləşdirir.

Respublikamızda dövlət maliyyəsi, xüsusəndə Xəzinədarlıq sistemi Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin ideyaları əsasında müəyyənləşdirilmiş və inamla Azərbaycan Respublikasının Prezidenti möhtərəm cənab İlham Əliyev tərəfindən

həyata keçirilən iqtisadi kurs nəticəsində davamlı inkişafı, təkmilləşdirilməsi təmin etməklə aparılan islahatlar sistemin fəaliyyətini durmadan yaxşılaşmasını şərtləndirmişdir. “Xəzinədarlığın idarə edilməsinin informasiya Sistemi” layihəsi çərçivəsində Maliyyə Nazirliyi ilə “CARANA” şirkəti, Amerika Birləşmiş Ştatlarının Beynəlxalq inkişaf Agentliyi, Beynəlxalq Valyuta Fondu, ABŞ Xəzinədarlığı və Dünya Bankı ilə əməkdaşlıq əlaqələri qurulmuşdur. Xəzinədarlığın idarəedilməsinin informasiya Sistemi layihəsində SAP CIS, BALTIC STATES, AVICIMO Services, AZEL, RISK kimi şirkətlər müqavilə əsasında iştirak etdikləri üçün, bu layihə mürəkkəb və beynəlxalq statusu olan layihə hesab edilir. Əsas tapşırıq Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyinin mərkəzi və yerli strukturlarının fəaliyyətlərinin bütün aspektlərinin radikal yaxşılaşdırılmasına gətirib çıxardan avtomatlaşdırmadan ibarətdir. Bunlar arasında aşağıdakı tapşırıqlar da vardır, həmçinin:

- Bütçə limitini nəzərə alaraq, bütçə öhdəliklərə və xərclərə nəzarət və
- onların uçotu;
- Kassa vəsaitlərinin planlaşdırılması daxil olmaqla, vəsaitlərin
- idarəedilməsi;
- Maliyyə-bütçə hesabatlarının idarəedilməsi üzrə çevik sistemin yaradılması;
- Real vaxt rejimində vahid məlumat bazasında xəzinədarlığın mərkəzi və yerli şöbələrinin işinin təşkili.

Şübhəsiz ki, bu qərarlardan biri ABŞ-da çox məşhur olan – “PO SAP Systems, Applications and Programs” və Avropada alman şirkətinin məhsulu olan “SAP AG” əsasında sistemin işlənilib hazırlanması və tətbiqidir. SAP metodikasına müvafiq olaraq, sistemin uyğunlaşdırılması və həyata keçirilməsi prosesi mərhələli aparılmışdır:

- ✓ Layihənin hazırlanması.
- ✓ Konseptual layihələndirmə.
- ✓ Həyata keçirmə.
- ✓ Yekun hazırlıq.

Birinci mərhələdə xəzinədarlığın funksional sahələrin müəyyənləşdirilməsi, təşkilati strukturunun yaradılması, layihə iştirakçıları arasında standart prosedurların müəyyən edilməsi, üzvlərinin rol və vəzifələrinin müəyyən edilməsi, server sistemində olan son texniki tələbatların müəyyən edilməsi, xəzinədarlığın mərkəzi və yerli şöbələrinin funksional tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi üçün tədbirlər silsilə həyata keçirilmişdir.

İkinci mərhələdə xəzinədarlığın mövcud fəaliyyət üsulu və onun biznes parametrləri təhlil və təsvir edilməsi, sifarişçinin məqsədləri, fəaliyyətinin funksional istiqamətləri və təşkilati strukturu ilə bağlı proseslər yerinə yetirilmişdir.

Üçüncü mərhələdə sistem modullarının son və müfəssəl işlənməsi həyata keçirilmiş, layihəyə dair yekunlar qərarlaşdırılmış və İdarəetmə Komitəsi və Dəyişiklik üzrə Qrupla təşkil edilmişdir.

“Yekun hazırlıq” mərhələsində isə istifadəçilərə təlimin keçirilmiş, hazırlıq planları dəqiqləşdirilmiş və xidmətin təşkili, keyfiyyətin yoxlanılması prosedurunun həyata keçirilməsi yönümlü bütün fəaliyyətlər yekunlaşdırılmışdır.

“Xəzinədarlığın İdarəedilməsinin İnformasiya Sistemi” layihəsi çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsinin sistemə icrasını təmin etmək üçün bir neçə yeni texniki şöbə və milli məlumat bazası yaradılmışdır ki, bu da gələcəkdə Hesablama Palatası, Vergilər Nazirliyi, Gömrük Komitəsi və Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı daxil olmaqla digər dövlət orqanları və nazirliklərə nəzarət etmək məqsədi ilə məlumatlara giriş əldə etmək imkanı verəcəkdir. Müxtəlif qurumların bir-biri ilə sıx əlaqəsi müəssisə və vətəndaşlarla aparılan əməliyyatların səmərəliliyini artırmaq, şəffaflığı təmin etmək və operativlik üçün, şübhəsiz, əsas olacaqdır.

Xəzinə idarəedilməsində səmərəliliyin və maliyyə nəzarətinin artırılması üçün aparılan uğurlu islahatlara şübhəsiz aşağıdakı fəaliyyətlər də aiddir:

- Mərkəzi Bankla real vaxt rejimində uzlaşma yaratmaq;
- Xərclərin büdcəyə tam müvafiq olmasını təmin etmək;
- Büdcə idarəedilməsində səmərəliliyin və maliyyə nəzarətinin artırılması:

- Digər qurumların gəlir məlumatlarının Xəzinədarlığın idarəedilməsinin informasiya Sistemində inteqrasiyası;
- Digər qurumlarla real vaxt rejimində müvafiq məlumat mübadiləsinin təmin edilməsi;
 - Büdcənin icrası və şəffaflıq tədbirlərində tam şəffaflığı təmin etmək;
 - Aparılan bütün əməliyyatlara tam audit nəzarəti;
 - Təhlillər, hesabatın hazırlanması, təftiş, layihələşdirmə və qərarların qəbul edilməsinə imkan yaradan proqram təminatı vasitələrinin yaradılması.
- Maliyyə vəziyyətinin müasir monitorinqinə imkanın yaradılması;

Bundan başqa Beynəlxalq Valyuta Fondunun və Dünya Bankının nəzarəti altında maliyyə sistemində şəffaflığın təmin olunması və beynəlxalq təcrübədən yararlanaraq yeni islahatların tətbiq edilməsi məqsədi ilə silsilə tədbirlər həyata keçirilmişdir:

- Öhdəlik və verifikasiya mərhələlərinin həyata keçirilməsi.
- Hakimiyyət orqanlarının xərc və gəlir bank hesablarının bağlanması.
- Mərkəzi Bankda Vahid Xəzinə Hesabının yaradılması.

Son illərdə Maliyyə Nazirliyi tərəfindən 2008-ci ildən SAP şirkəti ilə xəzinə üçün tətbiq edilmiş informasiya sistemi təkmilləşdirməyə başlanılıb ki, bu dövlət sektoru təşkilatlarının işinin təkmilləşdirilməsi və dövlət büdcəsinə nəzarət proqramı çərçivəsində həyata keçirilir və gələcəkdə maliyyə informasiyasına daimi girişin olmasına geniş şərait yaradacaq. Bunun nəticəsində də büdcə vəsaitlərinin xərclənməsi mexanizmi möhkəmlənəib, büdcə əməliyyatlarının icra edilməsi sürətlənəcək və keyfiyyəti yüksələcəkdir. Maliyyə Nazirliyi hazırkı layihəsinin vacibliyi Xəzinənin avtomatlaşdırılması dövlət ehtiyatlarına qənaət edilməsinə və büdcə vəsaitlərinin gizlədilməsi faktlarının aradan qaldırılmasına öz töhvəsini verəcəkdir. My SAP ERP proqramlarının tətbiqi mühasibat hesablarının beynəlxalq prinsiplərə uyğunlaşması ilə yanaşı vergi-büdcə sisteminin təkmilləşdirilməsinə şərait yaradacaqdır.

Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyində tətbiq edilən “Xəzinədarlığın İnformasiya İdarəedilməsi Sistemi” layihəsi

Almaniyanın SAP AG şirkəti tərəfindən “SAP Quality Award 2012 for CIS” Qızıl Mükafatına layiq görülmüş və Dövlət Xəzinədarlığı Agentliyində dünya miqyasında geniş tətbiq edilən, biznes proseslərinin idarə olunmasında mütərəqqi proqram təminatı hesab edilən SAP ERP həlli əsasında “Xəzinədarlığın İnformasiya İdarəedilməsi Sistemi” tətbiq olunması mütərəqqi hal hesab olunmuşdur. Dövlət Xəzinədarlığında maliyyə əməliyyatlarının avtomatlaşdırılması məqsədini daşıyan sistem Almaniyanın SAP AG şirkəti tərəfindən keçirilən MDB ölkələrində "Böyük şirkətlərdə SAP proqram təminatının tətbiq edilməsi" kateqoriyası üzrə müsabiqədə qalib gəlmiş və “SAP Quality Award 2012 for CIS” Qızıl Mükafatına layiq görülmüşdür. Qiymətləndirmənin kriteriyalarına SAP-ın keyfiyyət prinsipinə əməl olunması parametri, effektivlik, həmçinin layihələrin unikal xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla tətbiqin rentabelliği və məcmu dəyəri kimi əsas göstəricilər daxil olunur. İnformasiya Sisteminin yaradılmasının əsas hədəfləri Xəzinədarlıq vasitəsilə büdcə xərclərinin icra mexanizminin təkmilləşdirilməsi, dövlət büdcəsinə daxil olan vəsaitlərin avtomatik uçotunun qurulması, onların daha səmərəli istifadə edilməsi, bu sahədə şəffaflığın artırılması, risklərin minimallaşdırılması və pul vəsaitlərinin çevik idarə olunması, məlumatların daha operativ emal edilməsindən ibarətdir.¹²

Belə uğurlu islahatların büdcənin gəlir və xərclərinin kassa icrasında da tətbiqi şübhəsiz vacib və gərəkli prosesdir. Çünki, büdcə gəlirlərinin həcm və quruluşunda baş verən dəyişikliklər digər sosial-iqtisadi göstəricilərin dinamikasına ciddi təsir göstərir və büdcə gəlirlərinin optimal səviyyəsinin formalaşdırılması istehsal tutumunun genişləndirilməsinə, məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsinə, istehsalın səmərəliliyinin artırılmasına zəmin yaradır. Bu baxımdan, büdcə siyasəti üzrə iqtisadi tədqiqat bazasının gücləndirilməsinin ciddi tələbi formalaşır. Respublikamızda xəzinədarlıq sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində indiyədək görülmüş büdcə xərclərinin sağlamaşdırılması, büdcə xərclərinə nəzarətin gücləndirilməsi, büdcə prosesinin şəffaflığının artırılması tədbirləri ilə yanaşı bundan sonrakı dövrdə dövlət

¹²<http://www.maliyye.gov.az/node/1476>

vahid xəzinədarlıq sistemini həyata keçirərkən inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə əsaslanmaqla yanaşı, milli, regional prinsipləri də nəzərə almalıdır:

- Bütçə gəlirlərinin artımını təmin etmək;
- Bütçə proqnozlaşdırılması modelini təkmilləşdirmək və bu prosesi keyfiyyətli həyata keçirmək üçün real informativ-məlumat sistemini təsis etmək;
- Gəlirlərin bütçəyə daxilolma əmsalının yüksəldilməsinə nail olmaq;
- Bütçə vəsaitlərindən səmərəli istifadəni, bütçə xərclərinin strukturunun təkmilləşdirilməsini və xərclərin şəffaflığının artırılmasını təmin etmək və bu məqsədlə xəzinə nəzarətini daha da gücləndirmək, bütçə təşkilatlarında borclanma prosesini çevik idarə etmək;
- Xəzinədarlıq vasitəsilə bütçə təşkilatları xərclərinin idarə edilməsi potensialını artırmaq;
- Bütçə vəsaitlərinin təyinatı üzrə düzgün xərclənməsi üzərində dövlət maliyyə nəzarətini daha da gücləndirmək;
- Bütçə kəsirinin tədricən azaldılması siyasətini davam etdirmək və inflyasiya yaratmayan mənbələr hesabına maliyyələşdirmək;

Günümüzdə qədərki bütçə vəsaitlərinin sərf edilməsinə nəzarətin gücləndirilməsi üçün qurulmuş qanunvericilik bazasının daha da təkmilləşdirilməsi bütçə prosesində perspektiv maliyyə planının rolu artırılacaq, eləcə də müntəzəm planlı təftiş və təhlillər aparılması yolu ilə bütçə vəsaitləri üzərində maliyyə nəzarəti daha da gücləndiriləcəkdir. Təkmilləşdirilmiş dövlət borcunun idarəetmə mexanizmi xarici borcun, o cümlədən dövlət zəmanəti ilə alınmış kommersion kreditlərinin dövlət büdcəsində müntəzəm olaraq əks etdirilməsi təmin edir ki, bu sahədə islahatlar, şübhəsiz, dövlət zəmanəti ilə kredit alan təşkilatların maliyyə fəaliyyəti üzərində nəzarət mexanizmi də təkmilləşdiriləcəkdir.

Nəticə

Son dövrlərdə dünyada gedən dərin iqtisadi və maliyyə böhranı fonunda Azərbaycan öz iqtisadiyyatını bu böhranın yaratdığı mənfi meyillərdən maksimum dərəcədə qorumağa çalışır və Azərbaycan bütün istiqamətlərdə, o cümlədən iqtisadi sahədə dinamik inkişafını müvəffəqiyyətlə davam etdirən tolerant bir ölkədir. Neftin qiymətinin kəskin şəkildə aşağı düşməsinə baxmayaraq, ölkə iqtisadiyyatı özünün inkişaf templərini davam etməklə son 10 ildə 3 dəfə artmışdır. Yoxsulluq və işsizlik kəskin şəkildə aşağı düşmüş, hər iki göstərici 5 faiz səviyyəsinə gəlmişdir. Dünyadakı belə siyasi, hərbi və maliyyə böhranının dərinləşməsi şəraitində iqtisadi inkişafı saxlamaq, əlbəttə ki, böyük nailiyyətdir. Davos Dünya İqtisadi Forumu Azərbaycanı ölkələrin iqtisadiyyatlarının rəqabətlik qabiliyyətinə görə 40-cı yerə, MDB məkanında isə yenidən birinci yerə layiq görmüşdür.¹³ Belə uğurlu iqtisadi və sosial islahatların əsasını təşkil edən dövlət maliyyəsi sistemi, xüsusəndə dövlət büdcəsi və onun icrası prosesi, şübhəsiz, diqqətdən yayınandırılmamalı və inkişaf etdirilməlidir. Dövlət büdcəsinin hazırlanması, icrası və bu proseslərə nəzarət dedikdəsə, ilk olaraq xəzinədarlıq sistemindən söhbət gedir ki, xəzinədarlıq sistemi inkişaf etmiş və inkişafda olan dövlətlərinin iqtisadi siyasətinin əsas həlqəsi olub, xüsusəndə inkişafda olan ölkələrdə islahatların keçirilməsi ilə əlaqədar bu ölkələrdə iqtisadi vəziyyət dəyişkənliyinə daha operativ reaksiya verməyə şərait yaradır. Azərbaycan Respublikası yenidən müstəqillik qazandıqdan sonra müstəqil dünya dövlətləri kimi öz idarəçilik, büdcə və maliyyə siyasəti ənənələrini yaratmış, tarixən Respublikamızda mövcud olan maliyyə vəsaitlərinin idarə olunmasında mərkəzləşdirilmiş idarəçilik aradan qaldırılmış və aparılan islahatlar və beynəlxalq maliyyə institutlarının köməyi ilə büdcənin kassa icrasını həyata keçirən yeni strukturun - Xəzinədarlıq sisteminin tətbiqinə başlanılmışdır. Xəzinədarlıq sistemi formalaşdırılarkən bir sıra digər maliyyə və digər dövlət orqanları ilə qarşılıqlı əlaqədə, daha doğrusu informasiya – təklif mübadiləsində yeni Xəzinədarlığın İdarə

¹³Davos İqtisadi Forumunun rəsmi saytında İlham Əliyevin “Azərbaycan iqtisadiyyatının gələcəyi” mövzusunda məqaləsi. <http://www.president.az/articles/17550>

edilməsinin İnformasiya Sistemi yaradılmağa başlanılmışdır ki, bu sistem öz növbəsində büdcə informasiya axını, informasiyaya nəzarət, həmçinin onların bankların göstəricilərində saxlanmasını müəyyən edən sistemdir.

Görülən islahatlar nəticəsində inkişaf etmiş dövlətlərin büdcə qurumlarına bərabər inkişaf səviyyəsini əldə edən Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyinin günümüzdə daha da büdcə proseslərində fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə yeni ehtiyaclar formalaşır. Respublika Prezidenti tərəfindən büdcədən maliyyələşən qurumlarda aparılan birləşdirmə və xərclərə qənaətlə bağlı son islahatlar, şübhəsiz, hazırki böhranlı iqtisadi şəraitdə dayanıqlı inkişaf üçün vacib şərtlərdəndir. Belə vəziyyətdə büdcənin kassa icrasında səmərəlilik ön planda tutulmalı və hesabatlılıq ən yüksək səviyyədə təşkil olunmalıdır. Bununla yanaşı digər önəmli faktor olan şəffaflıq gözdən qaçırılmamalı, ictimai nəzarət daima təmin olunmalıdır. Tədqiqatın nəticəsi olaraq, qeyd etmək istərdim ki, Respublikamız büdcənin kassa icrası prosesində hazırki dövrdə ən səmərəli yolu tutmuşdur ki, bu da büdcənin performans əsaslı yeni xərclərin səmərəli istifadəsinə yönlədilmiş, kəmiyyət deyil, keyfiyyət yönümlü icrası üsuludur. Beynəlxalq təcrübədə də son dövrlərdə tətbiq olunmağa başlanan bu yanaşmanın önəmli xüsusiyyətlərindən biri də büdcənin gəlir mənbələrinin yayılmasının artırılmasıdır ki, düşünürəm ki, günümüzün qeyri-sektorunun inkişafına yönəldilən iqtisadi siyasətimizdə bu faktor çox vacib nöqtədir. Bundan sonrakı dövrdə respublikamızda formalaşmış xəzinədarlıq sisteminin daha da inkişaf etdirilməsi üçün aşağıdakı tədbirlərin görülməsi, təkmilləşdirmə yönümlü islahatlara daha çox yer verilməsi, fikrimcə, daha çox məqsədə uyğun olacaqdır:

✚ Beynəlxalq təcrübədə də rast gəldiyimiz kimi, büdcənin fəaliyyətini təşkil edən, gəlirlərin toplanması, dövlət borcu, maliyyə yönümlü qurumları bir dövlət orqanı, daha da dəqiq desək, vahid Xəzinədarlıq Agentliyi tərkibində toplanması daha doğru olub, büdcə proseslərində çeviklik, şəffaflıq və idarəetmə xərclərində önəmli dərəcədə qənaət meydana çıxaracaqdır.

✚ Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyinin fəaliyyətində hesabatlılığın artırılması və məlumatların qısamüddətdə ictimaiyyətlə paylaşılması, şübhəsiz, şəffaflığın

artırılmasına və büdcə vəsaitlərindən istifadə də qanundan yayınma hallarının aradan qaldırılmasına səbəb olacaqdır.

✚ Büdcə gəlirlərinin formalaşma mənbələrində dar çərçivədən çıxıb, mənbələri yaymaq hesabına artırmaqla, misal olaraq, büdcənin neft sektorundan asılılığını aradan qaldırmaq üçün qeyri-neft sektorunu inkişaf etdirmək və bu sahəyə investisiyalar yönəltməklə, dövlətin iqtisadi dayanıqlılığını böhranlara qarşı daha gücləndirmək mümkün olar.

✚ Büdcə xərclərinin icrası zamanı keyfiyyətə önəm vermək, büdcə təşkilatlarının aldığı büdcədən maliyyələşən əmtəə və xidmətlərin bazar qiymətləri üzrə qeydiyyatı üzərində nəzarəti gücləndirməklə büdcə vəsaitlərindən istifadədə qənaəti və qanunsuzluqlara nəzarəti yüksək səviyyəyə çatdırmaq mümkündür.

✚ Ümumilikdə büdcənin kassa icrası prosesi üzərində nəzarəti artırmaq, ictimai nəzarəti formalaşdırmaq, audit nəzarətini və beynəlxalq təcrübədən istifadə edib, kənar audit yoxlamasını təşkil etməklə vacib faktor olan büdcə vəsaitlərindən səmərəli istifadəni təmin etmək olar.

✚ Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyinin informasiya idarəetmə, rabitə və şəbəkə sistemlərini daha da inkişaf etdirib, müasir texnoloji yeniliklərin tətbiqi ilə formalaşdırmaqla büdcənin kassa icrası prosesində və ümumilikdə bütün xəzinədarlıq sistemi fəaliyyətlərində qənaət, çeviklik, operativlik və şəffaflıq əldə etmək olar.

✚ Büdcə proqnozlaşdırılması prosesini təkmilləşdirmək, nəzarəti artırmaq və bu prosesi keyfiyyətli həyata keçirmək üçün real informativ - məlumat sistemini təsis etməklə büdcə layihəsinin daha düzgün və dəqiq hazırlanmasına nail olunacaqdır.

✚ Ölkəmizdə sosial yönümlü yanaşma ilə bazar iqtisadiyyatı siyasətini aparılmasına baxmayaraq, hazırki şəraitdə Respublikamızda fəaliyyət göstərən büdcə təşkilatları arasında özəlləşdirmə prosesinin aparılması, yəqin ki, büdcə xərclərinin azalmasına, bu sahələr üzrə özəl sektorda rəqabətin artırılmasına və nəticə də xidmət keyfiyyətinin yüksəldilməsinə gətirib çıxaracaqdır.

✚ Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyinin fəaliyyətində müasir beynəlxalq mühasibat və dövlət maliyyəsinin idarəedilməsi üzrə hesabat standartlarının tətbiqi, eləcə də

digər büdcə qurumlarında da hesabatların beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması Respublikamızın beynəlxalq aləmə inteqrasiyasını sürətləndirəcək, bununla yanaşı daha aydın və şəffaf hesabatlılıqla beynəlxalq investisiya və kreditlərin cəlbinə şərait yaradacaqdır.

Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyinin fəaliyyətinin təşkili üçün aparılmış islahatların uğurlu nəticəsi artıq özünü doğrultduğı kimi, bundan sonra da bu istiqamətdə işlərin aparılacağı, dövlət büdcəsinin kassa icrasının daha da təkmil təşkil olunacağı heç şübhəsizdir. Müstəqillik əldə etdikdən sonra keçən bu qısa zaman çərçivəsində dövlət büdcəsi proseslərində əldə edilən müvəffəqiyyətlər və inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsini nəzərə almaqla, büdcə prosesinin təşkili və icrasının təkmilləşdirilməsi Xəzinədarlıq sisteminin fəaliyyətinin daha da gücləndirilməsinə fəal təsir göstərəcəkdir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası. Bakı 1995.
2. “Büdcə sistemi haqqında” AR qanunu. Bakı 2002.
3. AR-ın “Vahid büdcə təsnifatı”. Bakı 2005.
4. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirinin 17 mart 1997-ci il tarixli İ-19 sayılı əmri ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında Xəzinədarlıq sisteminin I mərhələsinin tətbiqi üçün metodik vəsait”. Bakı 1997
5. Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi tərəfindən 31 avqust 2000-ci il tarixli İ-136 sayılı əmrlə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında Xəzinədarlıq sisteminin tətbiqi Qaydaları” (II mərhələ). Bakı 2000.
6. “Dövlət büdcəsindən maliyyələşən təşkilatlarda büdcə təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartlarına uyğun olaraq mühasibat uçotunun təşkili və aparılmasına dair təlimat”. Bakı 2012.
7. “AR-ın müvafiq illər üzrə dövlət büdcəsi haqqında” qanunları. (2010-2016).
8. “AR-ın müvafiq illər üzrə dövlət büdcəsinin icrası haqqında” qanunları. (2010-2015).
9. Müvafiq illər üzrə dövlət və icmal büdcələrinin layihələrinin təqdimatı. (2010-2016).
10. “AR müvafiq illər üzrə dövlət büdcəsinin icrasına dair” hesabatlar. (2010-2016).
11. H.X.Əsədov, S.T.Talıbov “Dövlət xərclərinin idarə edilməsi və xəzinədarlığın təşkili problemləri”. Bakı 2005.
12. Ələkbərov Ə.Ə. “Azərbaycan dövlətinin sosial-iqtisadi inkişafında vahid büdcə sisteminin rolu”. Bakı 2005.
13. Ələkbərov Ə.Ə. “Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafında dövlət büdcəsinin rolu”. Bakı 2004.
14. Bədəlov Ş.Ş, Məhərrəmov R.B. “Büdcə sistemi” dərslik. Bakı 2003.
15. Xankişiyev B, Əliyev Ş. “Büdcə təşkilatlarında uçot və hesabat” dərslik. Bakı 2013.

16. Bağırov D.A, Həsənli M.X. “Maliyyə” dərs vəsaiti. Bakı 2011.
17. B.A.Xankişiyev “Maliyyə nəzarəti” dərs vəsaiti. Bak; 2002.
18. B.A.Xankişiyev “Büdcə uçotu” (dərs vəsaiti). Bakı 2000.
19. Novruzov N, Ataşov B. “Maliyyə nəzəriyyəsi” dərslik. Bakı 2014.
20. Süleymanov E, Bulut C. “Dövlət maliyyəsi” dərs vəsaiti. Bakı 2013.
21. Abbasov A.B, Abbasov S.A. “Maliyyə biznesi” dərslik. Bakı 2013.
22. Buravkina N.D. “Maliyyə nəzarətinin əsasları” dərslik tərcümə. Bakı 2009.
23. Zeynalov Z.Z, Hüseynov A.M. “Dövlət və bələdiyyə maliyyəsinin problemləri” dərslik. Bakı 2006.
24. www.maliyye.gov.az
25. www.portal.dxa.gov.az
26. www.stat.gov.az
27. www.taxes.gov.az
28. www.cbar.az